

PRZYRODA KATOWI



D/001/2016

BARBARA TOKARSKA-GUZIŁ, ADAM ROSTAŃSKI
JACEK GORCZYCA, KRZYSZTOF Jr ROSTAŃSKI

PRZYRODA **KATOWIC**



KATOWICE 1995

Wydawnictwo PLANTA

32-065 Krzeszowice, Krakowska 212

tel. (0-12) 82-19-54 lub 82-10-86

Wydanie tytułu sponsorowane przez **Gminę Katowice**, Hutę Metali
Nieżelaznych „Szopienice”, „Proexport” sp. z o.o., Zakłady Metalurgiczne „Silesia”

Redaktor: Anna Kubajak

Recenzent: Leopold Kobierski

Opracowanie graficzne: Anna Sędziwy

Korekta: Antonina Dyczek

Zdjęcia: Barbara Tokarska-Guzik, Adam Rostański, Jacek Gorczyca,
Piotr Józefowicz, Zenon Guzik, Joanna Kozek

Rysunki: Marzena Bernacka, Barbara Tokarska-Guzik, Adam Rostański

Logo Katowic: Marian Oślisło

Autorzy książki są pracownikami Uniwersytetu Śląskiego

Miejska biblioteka Publiczna w Jaworznie
BIBLIOTEKA GŁÓWNA
Dział Informacji Regionalnej
Rynek Główny 17, 43-600 Jaworzno
Tel 32/751 91 92

59 (438)
58 (438)

622 R⁴

ISBN 83-903466-1-3

Skład i łamanie: Wydawnictwo Fundacji im. ks. Siemaszki, Kraków ul. Długa 42

Druk: Colonel, Kraków, ul. Dąbrowskiego 11

Wszelkie prawa zastrzeżone. Wydawca nie ponosi odpowiedzialności za treść reklam.

1. WSTĘP

Mimo ogromnych zmian, jakie dokonały się i dokonują nadal w środowisku przyrodniczym Górnego Śląska, jego przyroda wciąż jeszcze bogata, obfituje w obszary i obiekty godne zachowania i ochrony. Katowice — stolica regionu, kojarzona nierozdzielnie z górnictwem i przemysłem ciężkim, opisywana zazwyczaj w ciemnych barwach jako centrum obszaru objętego klęską ekologiczną, kryje w swoim zdewastowanym krajobrazie wiele osobliwości przyrodniczych i cennych reliktyw przeszłości.

Niepohamowany rozwój miast, stale wchłaniający fragmenty zachowanych na peryferiach lasów, łąk i pól uprawnych, zamieniający obszary „dzikiej przyrody” w kamienne, betonowe pustynie, dostosowuje i przeobraża przestrzeń dla potrzeb człowieka często nieodwracalnie niszcząc przyrodę, bez której jego egzystencja także staje się zagrożona.

Na obszarze aglomeracji katowickiej procesy cywilizacji technicznej dotknęły wszystkich elementów środowiska przyrodniczego, przekształcając je w różnym stopniu. Krajobraz, zmieniany i kształtowany na przestrzeni wieków przez człowieka, przypomina dzisiaj mozaikę złożoną z ciemnych plam gęsto zabudowanych obszarów miejsko-przemysłowych, które przetkane są różnej wielkości „zielonymi wyspami”. Te zielone wyspy to zachowane jeszcze w krajobrazie enklawy „dzikiej” przyrody jak i przyrody kształtowanej przez człowieka.

Ich zachowanie dla współczesnych i przyszłych pokoleń zależy od właściwego zagospodarowania, umiejętnego wykorzystania i docenienia ich unikalnej wartości.

2. ŚRODOWISKO PRZYRODNICZE I JEGO PRZEMIANY

Katowice leżą na **Wyżynie Katowickiej** (dawniej: Płaskowyż Bytomsko-Katowicki lub Górnośląski Okręg Przemysłowy) stanowiącej południową część Wyżyny Śląskiej, w centrum największej w Polsce aglomeracji miejsko-przemysłowej. Zasadniczy obszar miasta wchodzi w skład Płaskowyżu Katowickiego podzielonego na skutek trzeciorzędowych ruchów tektonicznych i procesów erozyjno-denudacyjnych na rowy, kotliny i garby wyróżniane jako mniejsze jednostki geomorfologiczne: Wzgórza Kochłowskie, Płaskowyż Murcek, Obniżenie Górnej Mlecznej, Rów Kłodnicy, Kotlina Mysłowicka. Część północna leży w obrębie Płaskowyżu Bytomskiego obejmując fragmenty Wyżyny Siemianowickiej, Wzgórz Chorzowa i Obniżenia Rawy. Niewielkie fragmenty Katowic, położone najdalej na południe, znajdują się na obszarze Kotliny Oświęcimskiej i Doliny Wisły w obrębie jednostek geomorfologicznych: Równiny Tyskiej i Kotliny Mlecznej.

Morfologia terenu jest urozmaicona, szczególnie w części południowej, gdzie różnice wysokości sięgają 110 metrów. Najwyżej położony punkt znajduje się na wysokości 342,5 (352) m n.p.m. na Wzgórzu Wandy w Murckach; najniżej położone tereny znajdują się w dorzeczech rzek: Mlecznej: 236 m n.p.m., Boliny 258 m n.p.m., Kłodnicy i Ślepiotki: 300 m n.p.m.

Podłoże Wyżyny Katowickiej stanowią utwory paleozoiczne (dewon, karbon, perm) oraz mezozoiczne (trias, lokalnie jura), a obniżenia występujące w ich obrębie są częściowo wypełnione utworami trzecio- i czwartorzędowymi.

Na obszarze miasta występują głównie gleby brunatne i czarne ziemie zdegradowane wytworzone z piasków słabogliniastych i glin oraz bielcowe i pseudobielcowe powstałe z piasków gliniastych i glin lekkich. Znaczną powierzchnię zajmują gleby antropogeniczne — zmienione pod wpływem bezpośredniego lub pośredniego działania górnictwa, przemysłu, a także zabudowy. Są to gleby tzw. początkowego stadium rozwoju.

Przez teren miasta przebiega główny dział wodny dorzecza Wisły i Odry. W dorzeczu Wisły znajduje się przeważająca część miasta odwadniana przez rzekę Rawę na północy, potok Bolinę (w części środkowej) i rzekę Mleczną (na południu). Dorzecze Odry obejmuje środkowo-zachodni obszar miasta odwadniany przez rzekę Kłodnicę z dopływami: Ślepiotką i potokiem Panewnickim. W północno-wschodniej części Katowic wzdłuż granicy z Sosnowcem przepływa rzeka Brynica (do której

wpada Rawa) administracyjnie należąca do Sosnowca. Rawa płynie równoleżnikowo z zachodu na wschód odwadniając dzielnice: osiedle Tysiąclecia, Załęże, Śródmieście, Koszutkę, Wełnowiec, Bogucice, Zawodzie i Szopienice. Koryto rzeki jest uszczelnione, a na odcinku przepływającym przez Śródmieście w pełni przykryte. Przed ujściem do Brynicy przyjmuje wody prawobrzeżnego dopływu, którym jest potok Leśny odwadniający tereny Katowickiego Parku Leśnego. Potok Bolina, prawostronny dopływ Czarnej Przemszy, odwadnia obszary Giszowca i Janowa.

Z terenów południowych miasta wody zbierane są przez Mleczną, która płynąc na południowy wschód uchodzi do Gostyni — lewego dopływu Wisły. Źródła rzeki Mleczej leżą na wysokości 290 m n.p.m., w pobliżu zachodniej granicy rezerwatu florystycznego Ochojec. Prawe dopływy Mleczej to potoki: Bagnik, Cofnik, Kaskadnik, Bielawka, zaś lewe to: Rów Piotrowicki, Rów Graniczny, Rów Podleski, Rów Murckowski z dopływami oraz Pstrąжник. Mleczna wraz z dopływami odwadnia dzielnice: Ochojec, Piotrowice, Kostuchna, Podlesie, Zarzeczce oraz częściowo Murcki.

Południowo-zachodnia część miasta stanowi zlewnię Kłodnicy będącej dopływem Odry. Rzeka ta bierze początek w Brynowie, gdzie wypływa z utworów karbońskich na wysokości 305 m n.p.m. Dno jej doliny jest płaskie i podmokłe. Lewym dopływem Kłodnicy, przepływającym w swym górnym biegu przez obszar lasów murckowskich, jest Słepiotka. Źródła tego potoku biorą początek w zachodnim skłonie wzgórz w rejonie Murcek na wysokości 315 m n.p.m. Wody potoku wpadają do Kłodnicy w rejonie Starego Panewnika. Niewielkim prawobrzeżnym dopływem Kłodnicy jest potok Kokociniec. Powierzchnia dorzecza Kłodnicy jest niewielka, odwadnia ono dzielnice: Ligotę, Panewniki, częściowo Brynów, Piotrowice, Ochojec i Murcki.

Głównym czynnikiem modelującym naturalną rzeźbę terenu stał się w ciągu ostatnich dwustu lat człowiek. Pierwotna rzeźba terenu została zaburzona w wyniku przeobrażeń związanych z budownictwem mieszkaniowym i przemysłowym oraz przede wszystkim eksploatacją kopalin i składowaniem odpadów. Wyżyna Śląska to obszar zasobny w bogactwa mineralne. Rejon Katowic należy do najzasobniejszych w węgiel kamienny terenów Zagłębia Górnośląskiego. Z innych bogactw mineralnych, o znaczeniu jednak podrzędnym, wymienić można ility trzeciorzędowe oraz gliny żwałowe i piaski. Na skutek działalności człowieka, w wyniku niwelacji czy eksploatacji powierzchniowej i wgłębnej kopalin uległo częściowemu lub całkowitemu zatarciu naturalne ukształtowanie terenu. Pojawiły się natomiast liczne nowe formy zwane antropogenicznymi*. Najsilniejszym tego

* Objaśnienia terminów oznaczonych gwiazdką znajdują się w rozdziale 6.

rodzaju przemianom uległa północno-zachodnia, centralna i północno-wschodnia część Katowic. Przeważają tu różne elementy związane z liniami komunikacyjnymi, jak nasypy, wykopy, wypełnione wodą wyrobiska po eksploatacji gliny i piasku podsadzkowego, zwalę węglowe i hutnicze oraz tzw. powierzchnie zrównania antropogenicznego, jak tereny składowe, osadniki mułu węglowego itp. Południowa część miasta wykazuje mniej tego rodzaju form. Tereny zmienione przez człowieka tkwią tu jak „wyspy” w krajobrazie posiadającym cechy naturalnego i kulturowego.

Pogorszyły się także właściwości fizyczne i chemiczne gleb, które w wielu punktach miasta są silnie skażone metalami ciężkimi.

Sieć hydrograficzna miasta jest silnie przeobrażona w wyniku regulacji cieków, ogólnego obniżenia zwierciadła wód powierzchniowych i ich ponadnormatywnego zanieczyszczenia. Rzeki płynące przez Katowice i ich dopływy należą do najbardziej skażonych w zlewni Wisły i Odry.

Na obszarze miasta zlokalizowanych jest kilkadziesiąt zbiorników powierzchniowych różnego pochodzenia o łącznej powierzchni około 70 ha. Mają one najczęściej charakter sztuczny i znajdują się w dawnych wyrobiskach popiaskowych, gliniankach, zapadliskach. Do największych kompleksów należą zbiorniki szopienickie położone w dolinie Brynicy przy granicy miasta z Sosnowcem (Borki, Morawa, Gliniak) oraz zespół 7 zbiorników w dolinie Trzech Stawów. W rejonie potoku Bolina położonych jest kilka niewielkich stawów (Janina, Górnik, Małgorzata, Planty); zaś w części zachodniej miasta największe zlokalizowane są w dolinie Rawy na terenie osiedla Tysiąclecia.

W klimacie Katowic zaznacza się przewaga wpływów oceanicznych nad kontynentalnymi. Przewaga dni z układem wyżowym pojawia się w ciepłej połowie roku; z układem niżowym — w chłodnej. Najczęściej (ok. 65%) napływa tu powietrze polarno-morskie.

Temperatura powietrza wnętrza miasta jest przeważnie wyższa od temperatury obszarów pozamiejskich. Zjawisko to określa się terminem „wyspy ciepła”. Spalanie surowców energetycznych i ogrzewanie mieszkań zimą wprowadza do atmosfery znaczne ilości energii. Średnia temperatura dla Katowic w ostatnim dziesięcioleciu wyniosła 8,2°C.

Klimat miasta charakteryzuje się znaczną ilością słabych wiatrów (poniżej 2 m/sek.) oraz występowaniem ciszy (23,8%). Liczba dni bezwietrznych waha się od około 60 do 70 w ciągu roku. Rozkład wiatrów odznacza się wybitną przewagą kierunku południowo-zachodniego (25,5%) i zachodniego (13%).

Duże zapylenie powietrza jest przyczyną znacznego zachmurzenia, cząsteczek

pyłu stanowią bowiem jądra kondensacji pary wodnej. Suma opadów w ciągu ostatnich dziesięciu lat wyniosła średnio 653,3 mm w roku.

Szata roślinna. Rozwój miasta sprzyjający różnicowaniu warunków siedliskowych wpłynął na zmiany w szacie roślinnej. Dawniej przeważającą część obszaru dzisiejszych Katowic pokrywały lasy. Rozwój przemysłu, postępująca urbanizacja i napływ ludności powodowały kurczenie się obszarów leśnych i powstawanie rozległych powierzchni otwartych, użytkowanych rolniczo jako pola uprawne, łąki i pastwiska, oraz zajmowanych pod zabudowę i przemysł. Efektem tego procesu jest aktualny charakter szaty roślinnej, stanowiącej mozaikę roślinności naturalnej, półnaturalnej i synantropijnej*.

Rys historyczny. Katowice — obecnie zajmujące powierzchnię 164,7 km², z liczbą mieszkańców przekraczającą 350 tys. — wyrosły w XIX w. w okresie gwałtownego rozwoju przemysłu górniczo-hutniczego. Jednakże, najstarsze miejscowości istniejące niegdyś na tym terenie sięgają swą historią czasów piastowskich.

Jeszcze w XII wieku obszar dzisiejszych Katowic był bezludny. Dopiero w połowie XIII w. pojawili się tu pierwsi osadnicy i rozpoczęli karczowanie pokrywających go gęstych, liściastych lasów. Ślad po nich przetrwał w nazwach dzisiejszych dzielnic: Borki, Dąbrówka, Dąb. Najstarszą, udokumentowaną osadą w tym terenie jest Dąb — cytowany w źródłach z 1299 r. W XIV w. istnieją już także: Boguczyce (Bogucice), Rozdzen (Roździeń) i Zalanze (Załęże).

Dzisiejsze Katowice powstały jako wieś w końcu XV w. w dobrach kuźników boguckich pod nazwą Kuźnia Bogucka. Osada zlokalizowana była na lewym brzegu Rożdżianki (Rawy), rozlewającej się w tym miejscu w staw. Wieś Katowice założył w 1580 roku kuźnik Andrzej Bogucki. Pierwsza historyczna wzmianka o niej pochodzi z 1598 r. — „villa nova Katowicze”.

Rozwój miasta związany był niemal od początku z bogactwami naturalnymi. W chwili otrzymania przez Katowice praw miejskich (1865 r.) na jego terenie istniało już 11 kopalń i 12 hut cynku.

Lata międzywojenne były okresem dużego ożywienia gospodarczego i dynamicznego rozwoju budownictwa mieszkaniowego i publicznego. Proces ten utrzymywał się nadal po zakończeniu II wojny światowej.

Jednak rozwojowi przemysłu i przemianom urbanistycznym towarzyszyła postępująca degradacja* środowiska przyrodniczego. Przeobrażeniom uległy wszystkie elementy środowiska: powietrze, gleba, woda, szata roślinna i krajobraz.

3. OCHRONA PRZYRODY W MIEŚCIE

Pomimo znacznego przeobrażenia środowiska przyrodniczego miasta, na jego terenie zachowało się wiele miejsc o wyjątkowych walorach. Różnią się one pod względem zróżnicowania siedlisk, flory i fauny. Obszary te zawierają fragmenty zbiorowisk o charakterze naturalnym i półnaturalnym, które przetrwały w krajobrazie miasta, jak i układy zupełnie nowe, powstałe w wyniku świadomej lub nieświadomej ingerencji człowieka. Odmierna jest także wartość tych obszarów w odniesieniu do warunków regionalnych i ponadregionalnych. Wszystkie jednak posiadają szczególne znaczenie lokalne. Są rezerwuarem miejscowego dziedzictwa przyrodniczego, miejscem odpoczynku i bezpośredniego kontaktu człowieka z przyrodą.

Takich obszarów, o różnej randze, jest w Katowicach ponad czterdzieści. Większość koncentruje się w południowej, zalesionej części miasta, ale i wśród zwartej zabudowy na północy istnieją małe wyspy „dzikiej” przyrody. Niektóre obszary, cechujące się wysokimi walorami przyrodniczo-krajobrazowymi, unikalne w skali regionu, są otoczone ochroną prawną, pozostałe proponowane są do objęcia różnymi formami ochrony.

Obszary i obiekty chronione:

1. Rezerwat przyrody „Las Murckowski” — to pozostałość dawnej Puszczy Śląskiej. Położony jest na terenie dzielnicy Murcki, w obrębie kompleksu lasów murckowskich.

2. Rezerwat florystyczny „Ochojec” — powstał dla ochrony reliktovej na Górnym Śląsku kolonii roślin górskich, a w szczególności liczydła górskiego. Rezerwat położony jest w dolinie rzeki Ślepiotki w Ochojcu.

3. Pomniki przyrody — tylko 39 drzew na terenie Katowic uznanych jest za pomniki przyrody, chociaż do objęcia ochroną kwalifikuje się kilkaset.

Obszary i obiekty proponowane do objęcia ochroną:

4. „Płone Bagno” — (jako rezerwat przyrody), występuje tu rzadki już w skali województwa i kraju bór bagienny z towarzyszącym mu torfowiskiem wysokim. Położony jest w dolinie rzeki Mlecznej, w kompleksie lasów murckowskich.

5. Katowicki Park Leśny im. Romana Stachonia — (jako zespół przyrodniczo-krajobrazowy), jest to rozległy obszar stawowo-leśno-parkowy położony na południe od alei Górnośląskiej na terenie Muchowca.

6. Kompleks stawów Szopienice-Borki — (jako zespół przyrodniczo-krajobrazowy) to zespół kilku sztucznych zbiorników wodnych położonych w dolinie rzeki Brynicy, na terenie Szopienic przy granicy miasta z Sosnowcem.

Rezerwat przyrody — „Las
Murckowski”



Kwitnący grążel na stawach
w Katowickim Parku Leśnym



7. Użytki ekologiczne — tą formą ochrony proponuje się objąć 10 obszarów. Są to: źródłiska Kłodnicy, fragment doliny Kłodnicy w Starym Panewniku, dolina górnego biegu Ślepiotki, dolina potoku Kokociniec, fragment lasu łęgowego wraz ze stawami śródleśnymi Janina-Barbara w dolinie Boliny w Giszowcu, remiza leśna „Gniotek” w Zarzeczcu, łąki śródleśne Hamerla — Sobczyki Małe — Sobczyki Duże w południowej części lasów murckowskich, staw Górnik w Giszowcu, staw Grinfeld w Muchowcu, stawy w południowej części osiedla Tysiąclecia.

8. Kamienna Góra — (jako powierzchniowy pomnik przyrody) wyjątkowo liczne stanowisko rośliny chronionej — wawrzynka wilczelyko położone wewnątrz kompleksu lasów murckowskich na południowym krańcu Katowic, na wzniesieniu osiagającym 267 m npm.

9. Dla 20 obszarów zaproponowano ochronę lokalną, rozumianą przede wszystkim jako konieczność ich wpisania do miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

10. Stare drzewa i krzewy (jako pomniki przyrody); jest ich w Katowicach kilkaset.

3.1. ISTNIEJĄCE I PROJEKTOWANE REZERWATY PRZYRODY

a. Rezerwat przyrody „Las Murckowski”

Rezerwat* położony jest w dzielnicy Murcki w obrębie kompleksu lasów murckowskich. W skład obszaru chronionego wchodzi oddziały leśne położone po obu stronach arterii komunikacyjnej Katowice–Bielsko-Biała. Rezerwat utworzono w 1953 r. w celu zachowania fragmentu lasu mieszanego o cechach naturalnych, położonego w bezpośrednim sąsiedztwie aglomeracji przemysłowej. Ochronę rozszerzono w 1989 r. znacznie zwiększając jego powierzchnię — z 7,04 ha do 102,56 ha.

Rezerwat leży na południowych stokach Wzgórza Wandy stanowiącego kulminację terenu w tej części miasta (ok. 350 m npm.). Wzgórze pocięte jest malowniczymi parowami i dolinami niewielkich strumyków odprowadzających swe wody do rzeki Mlecznej.

Zbocza Wzgórza porastają 150—220-letnie drzewostany bukowe, będące pozostałością dawnej Puszczy Śląskiej. Wiele spośród wiekowych buków i dębów to okazy pomnikowe. Występujący tu las bukowy, z naukowego punktu widzenia,

kwalifikowany jest jako kwaśna buczyna niżowa. Warstwę drzew tworzy przede wszystkim buk pospolity (*Fagus sylvatica*), drzewo o charakterystycznej stalowoszarej, gładkiej korze. Soczysta, wczesnowiosenna zieleń buków ciemnieje w okresie lata, by jesienią przebarwić się w ciepłe odcienie pomarańczy i brązu. Muskularnym i gonnym bukom towarzyszą dęby: szypułkowy (*Quercus robur*) i bezszypułkowy (*Q. petraea*) oraz brzoza brodawkowata (*Betula pendula*). W miejscach silniej uwilgotnionych rośnie jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*) i klony: pospolity (*Acer platanoides*) i jawor (*A. pseudoplatanus*). Sporadycznie spotkać można grab zwyczajny (*Carpinus betulus*) i lipę drobnolistną (*Tilia cordata*). Drzewostan rezerwatu częściowo zniekształcono wysadzając niewłaściwe na tym siedlisku sosny: zwyczajną (*Pinus sylvestris*) i wejmutkę (*P. strobus*).

Słabo rozwinięty podszyt* tworzą podrosty drzew, a także: kruszyna pospolita (*Frangula alnus*), jarzębina (*Sorbus aucuparia*), bez czarny (*Sambucus nigra*) i koralowy (*S. racemosa*).

W runie, ze względu na znaczne zakwaszenie gleby, dominują rośliny charakterystyczne dla borów: wąskolistna trawa — śmiełek pogięty (*Deschampsia flexuosa*), przypominająca trawę kosmatką owłosioną (*Luzula pilosa*) o liściach owłosionych na brzegu, konwalijka dwulistna (*Majanthemum bifolium*), narecznica krótkoostna (*Dryopteris carthusiana*), sałatnik leśny (*Mycelis muralis*) i borówka czarna (*Vaccinium myrtillus*). Do ciekawszych gatunków, związanych z żyznymi lasami należą: paprocie — drobnych rozmiarów zachyłka trójkątna (*Gymnocarpium dryopteris*) i okazała jasnozielona wietlica samica (*Athyrium filix—femina*) z silnie podzielonymi liśćmi, wysoka, tęga trawa — kostrzewa olbrzymia (*Festuca gigantea*) oraz bylina o żółtych kwiatach zebranych w kwiatostany typu koszyczka — starzec Fuchsa (*Senecio nemorensis* ssp. *fuchsi*).

Na terenie rezerwatu rosną także rośliny objęte ochroną prawną. Wśród krzewów są to: kruszyna pospolita (*Frangula alnus*), kalina koralowa (*Viburnum opulus*) i porzeczka czarna (*Ribes nigrum*), spośród roślin runa: kruszczyk szerokolistny (*Epipactis helleborine*), restytuowany* na terenie rezerwatu bluszcz pospolity (*Hedera helix*), barwinek pospolity (*Vinca minor*) — prawdopodobnie zdziczały z hodowli, kopytnik pospolity (*Asarum europaeum*), marzanka wonna (*Galium odoratum*), konwalia majowa (*Convallaria majalis*).

Ponadto znaleźć tu można interesujące gatunki grzybów — w tym dwa objęte ochroną prawną:

— **flagowiec olbrzymi** (*Meripilus giganteus*) — grzyb występujący na martwym drewnie lub u podstawy obumierających drzew liściastych, którego bardzo



Flagowiec olbrzymi — grzyb rosnący na martwym lub obumierającym drewnie może tworzyć skupienia owocników do 60 kg



Kalina koralowa — roślina chroniona. Rośnie na terenie rezerwatu

Sromotnik bezwstydný — grzyb wydzielający bardzo silny, nieprzyjemny zapach





„Kuznia” dzięcioła. Na zdjęciu — szyszka umieszczona przez ptaka w szczelinie drzewa w sposób ułatwiający żerowanie



Odchody łani — ślady jej pobytu w lesie



Drzewo odarte z kory przez jelenia

duże owocniki (do 80 cm szerokości oraz masy do 8 kg) mogą tworzyć skupienia o łącznej masie do 60 kg. W rezerwacie odnaleziony pod trzema wiekowymi bukami;

— **sromotnik bezwstydy** (*Phallus impudicus*) — grzyb leśny, spotykany także w parkach, rośnie na ziemi pojedynczo lub w grupach. Jego owocnik w młodości kulisty, po dojrzeniu złożony jest z pochwy oraz długiego trzonu z główką (kapeluszem) pokrytą oliwkowym śluzem wypełnionym masą zarodników. Grzyb wydziela bardzo silny, odczuwalny z daleka, nieprzyjemny, przypominający padlinę zapach, który przywabia muchy rozsiewające zarodniki.

Fauna występująca na terenie rezerwatu jest stosunkowo bogata. Liczna jest populacja saren i dzików, a także, według informacji uzyskanych od leśników, zachodzą tam daniele (*Dama dama*), jelenie, a nawet łosie (*Alces alces*). Różnorodna jest także fauna ptaków. Szczególnie w okresie wiosennym można obserwować sporo jej przedstawicieli. Często występuje dzięcioł duży (*Dendrocopos major*), zajmujący dziuple starych drzew, również liczne są kowaliki (*Sitta europea*) i sikory (*Parus*). Czasem dostrzec można przedstawicieli z rodzaju pęłaczki (*Certhia*). Nazwa rodzajowa pochodzi od charakterystycznego sposobu poruszania się tych ptaków, które „pęłczą” po pniach drzew w poszukiwaniu pokarmu.

Stosunkowo uboga jest na terenie rezerwatu fauna gadów i płazów. Jedynie na obrzeżach i na granicach szkółek leśnych spotkać można jaszczurkę zwinkę (*Lacerta agilis*), a w samym lesie ropuchę szarą (*Bufo bufo*) i żabę trawną (*Rana temporaria*). Fauna owadów nie jest szczególnie zróżnicowana, co jest charakterystyczne dla lasów o jednolitym drzewostanie. Często jest nadrzewek (*Mecynema thalassinum*) — przedstawiciel pasikonikowatych — składający jaja w korze buków, spotkać również można kilka gatunków chrząszczy z rodziny kózkowatych (*Cerambycidae*), których larwy żerują w martwych drzewach. Na obrzeżach rezerwatu sąsiadujących z uprawą topoli można w maju i czerwcu obserwować motyla z rodziny zawisaków — nastrosza topolowca (*Laotloe populi*).

Liczne zagrożenia wiążą się z lokalizacją rezerwatu. Wśród najistotniejszych wymienić należy: sąsiedztwo ruchliwej arterii komunikacyjnej Katowice – Bielsko-Biała, która stanowi poważną barierę izolującą starszą część rezerwatu. Ze względu na nasilony ruch kołowy, do atmosfery dostają się znaczne ilości tlenków węgla i związków ołowiu, oddziałując bezpośrednio na partie rezerwatu znajdujące się poniżej jezdni. Dodatkową uciążliwość stanowi hałas nasilony w częściach rezerwatu przylegających do drogi. Trasa ta ponadto stanowi barierę dla swobodnego przemieszczania się wielu gatunków zwierząt. Istotny jest

także wpływ eksploatacji węgla na stosunki wodne tego obszaru. Działalność górnicza doprowadziła do obniżenia poziomu gruntu i częściowego zawodnienia terenu w południowo-wschodniej części rezerwatu.

W związku z wieloletnim, ponadnormatywnym zanieczyszczeniem powietrza lasy rezerwatu zaliczono do II strefy uszkodzeń. Obserwuje się tu obumieranie pojedynczych buków, zwłaszcza w starszej części rezerwatu. Zjawisko to jednak, z przyrodniczego punktu widzenia, jest naturalne, z tym, że oddziaływanie przemysłu może obserwowany proces przyspieszać. Wypadanie pojedynczych okazów starych drzew, zwłaszcza w jednowiekowym drzewostanie, stwarza dogodne i naturalne warunki dla rozwoju młodszych pokoleń.

Rezerwat, pomimo lokalizacji w bezpośrednim sąsiedztwie terenów miejsko-przemysłowych, cechują wysokie walory przyrodnicze i krajobrazowe. Wartość tego obiektu jest szczególna w skali miasta i regionu. „Las Murckowski” jest jednym z nielicznych już fragmentów buczyny o naturalnym charakterze, zachowanym w rejonie aglomeracji katowickiej. Warto także zwrócić uwagę na pozytywną rolę zdrowotną buczyn, których bioklimat oddziałuje stymulująco i odkażająco. Buczyny charakteryzują też duże właściwości filtracyjno-detoksykacyjne (wysoka zdolność absorpcji pyłów i metali ciężkich).

b. Rezerwat florystyczny „Ochojec”

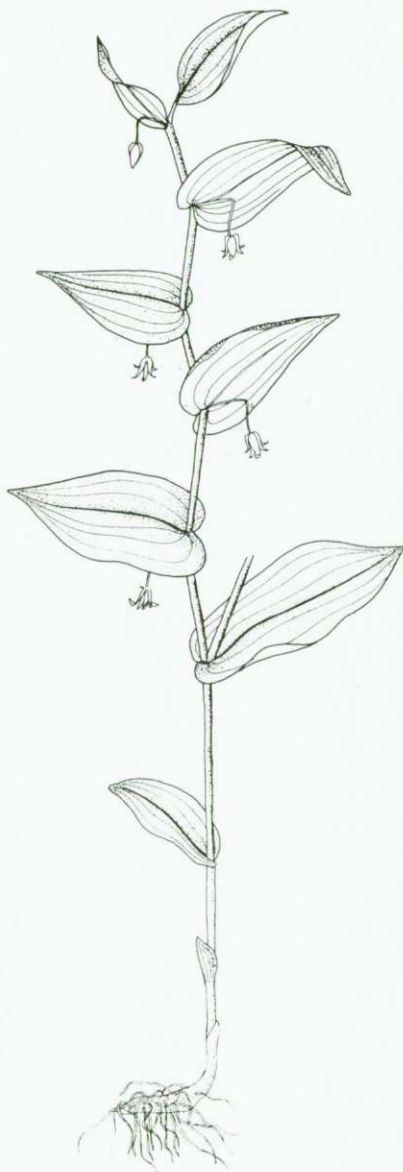
Rezerwat położony jest w dolinie Ślepiotki — prawobrzeżnego dopływu Kłodnicy, w północno-zachodnim skraju lasów murckowskich w dzielnicy Katowic — Ochojcu. Powstał w 1982 r. w celu ochrony reliktowej* na Górnym Śląsku kolonii roślin górskich. W szczególności chroni się tu stanowisko liczydła górskiego (*Streptopus amplexifolius*), rzadkiego w części niżowej gatunku górskiego, zachowanego tu na jednym z sześciu współcześnie znanych stanowisk z obszaru Górnego Śląska i terenów sąsiednich.

Liczydło górskie jest rośliną wieloletnią, należącą do rodziny liliowatych. Zygzakowata łodyga z jajowatymi, ułożonymi skrętolegle liśćmi może osiągnąć 1 m wysokości. Roślina kwitnie na przełomie maja i czerwca. Białe dzwonkowate kwiaty wyrastają u nasady spodniej strony liścia. Pod koniec lata dojrzewają owoce, którymi są intensywnie czerwone, kuliste jagody. W rezerwacie „Ochojec” obfita populacja tej rośliny znajduje się w łęgu olchowym* oraz pojedynczo w borze mieszanym*.

Obok liczydła na terenie rezerwatu występuje kilkanaście innych roślin górskich m. in.: starzec kędzierzawy (*Senecio rivularis*), starzec Fuchsa (*Senecio nemorensis*



Liczydło górskie – roślina, dla ochrony której utworzony został rezerwat „Ochojec”



Wydawnictwo Naukowe PWN
 Warszawa, 1998
 16 s., 160 il.
 83-725-1111-1

ssp. Fuchsii), ciemniżyca zielona (*Veratrum album ssp. lobelianum*), lepiężnik biały (*Petasites albus*), kokoryczka okółkowa (*Polygonatu verticillatum*).

Za cenne składniki tej części lasów murckowskich (tym bardziej, że rosną one w bezpośrednim kontakcie ze strefą mieszkaniowo-przemysłową miasta) należy uznać także chronione i rzadkie gatunki roślin. Najliczniej spotykane są tu: kruszyna pospolita (*Frangula alnus*) — krzew o brodawkowanej korze i całobrzegich liściach, tworzący czarne owoce oraz konwalia majowa (*Convallaria majalis*) — dobrze wszystkim znana, niewielka bylina o dużych jajowatych, na końcu zaostzonych liściach i intensywnie pachnących, białych, drobnych kwiatach. Rzadziej spotyka się tu biało kwitnące krzewy kaliny koralowej (*Viburnum opulus*), tworzącej pod koniec lata koralowoczerwone owoce. Wymienione rośliny posiadają właściwości lecznicze oraz objęte są ochroną częściową. Do rzadziej spotykanych roślin należy ciemniżyca zielona — okazała roślina o dużych jajowatych liściach i wiechowatych kwiatostanach na szczytach pędów; kokoryczka okółkowa — o wąskolancetowatych liściach zebranych w okółki i drobnych, białych kwiatach zwisających pod liśćmi oraz rośliny torfowisk i miejsc podbagnionych: siedmiopalecznik błotny (*Potentilla palustris*), bobrek trójlistkowy (*Menyanthes trifoliata*) i tojeść bukietowa (*Lysimachia thyrsiflora*). Na uwagę zasługuje liczne stanowisko żabiścieku pływającego (*Hydrocharis morsus-ranae*), gatunku zaliczonego do grupy rzadkich na Wyżynie Śląskiej, odnotowane w rozlewisku Ślepiotki już poza obszarem rezerwatu.

Skład gatunkowy bytujących tu zwierząt jest stosunkowo bogaty, lecz w dużej mierze stanowi on mozaikę gatunków leśnych i synantropijnych. Liczne są tutaj sójki, rudziki (*Erithacus rubecula*), dzięcioły duże, kwiczoły, pokrzewki czarno-bliste (*Sylvia atricapilla*), pierwiosnki (*Phylloscopus collybita*), mysikróliki (*Regulus regulus*), drozdy (*Turdus philomelos*), strzyżyki (*Troglodytes troglodytes*) oraz kosy. Wymienione gatunki ptaków należą do grupy tzw. gniazdowników*. Ich pisklęta w przypadku wypadnięcia z gniazda nie mają żadnych szans przeżycia.

Na terenie rezerwatu stosunkowo często występuje, największa z krajowych ropuch, ropucha szara. Jak wszystkie nasze płazy, z wyjątkiem grupy żab zielonych, podlega ona ochronie prawnej. Dorosłe ropuchy prowadzą nocny tryb życia, ale młode osobniki można spotkać przez cały dzień polujące na owady, ślimaki i inne bezkręgowce. W niektórych partiach rezerwatu spotkać można jaszczurkę żyworodną (*Lacerta vivipara*). Jest ona mniejsza od zwinki, szaro ubarwiona i, jak sama nazwa wskazuje, nie składa jaj lecz rodzi młode. Jaszczurka ta, w przeciwieństwie do zwinki, preferuje raczej wilgotne siedliska. Jak wszystkie gady w Polsce jest zwierzęciem podlegającym ochronie prawnej.

c. „Płone Bagno” — projektowany rezerwat przyrody

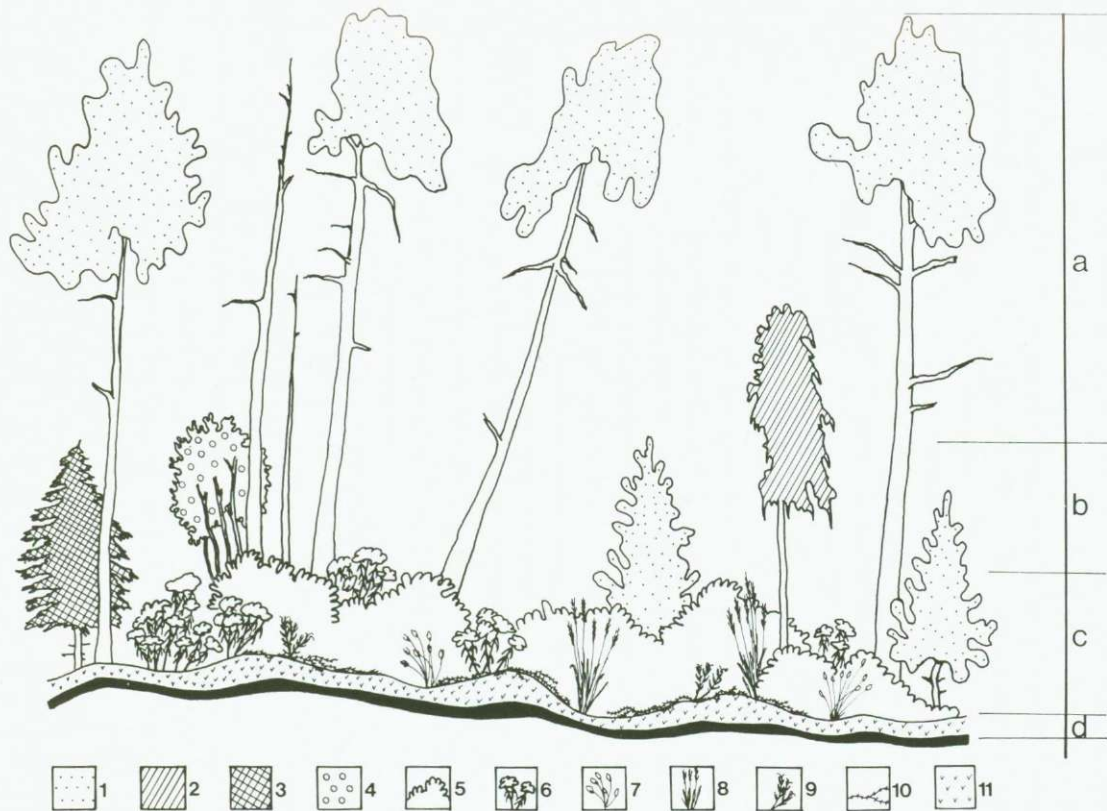
Obszar projektowanego rezerwatu* położony jest w południowo-wschodniej części Katowic w Kotlinie Mlecznej, na terenie kompleksu lasów murckowskich. Występuje tu, rzadki obecnie na terenie województwa katowickiego, bór bagienny*. Zbiorowisko to, z uwagi na postępujące osuszanie znacznych powierzchni, należy do rzadkich również w skali kraju. Ze względu na unikalny charakter krajobrazu, w 1992 roku zaproponowano objęcie ochroną rezerwatową fragmentu boru bagiennego wraz z towarzyszącym mu torfowiskiem* wysokim. Bór bagienny zajmuje najniższe położone i najwilgotniejsze tereny na glebach torfiastych, kwaśnych. Fizjonomia tego zbiorowiska jest charakterystyczna ze względu na słabo wykształcony drzewostan. Drzewa rosnące w znacznym rozproszeniu są niskie i cienkie. Często spotyka się okazy obumarłe. Jest to jednak zjawisko naturalne, wynikające z niekorzystnych dla rozwoju drzew warunków siedliska.

Warstwę drzew buduje sosna zwyczajna (*Pinus sylvestris*) ze znaczną domieszką brzozy (*Betula pendula*).

Podszyt* tworzą głównie podrosty drzew, rzadziej występuje dąb szypułkowy (*Quercus robur*), świerk pospolity (*Picea abies*), osika (*Populus tremula*) i wierzb szara (*Salix cinerea*).

Wyjątkowo bujnie rozwinięta jest warstwa runa*. Okazałe, sinozielone kępy tworzy borówka bagienna (*Vaccinium uliginosum*) nazywana też łochynią lub pijanicą, o niebieskawoczarnych, dużych jagodach z zielonkawym miąższem. Zwyczajowa nazwa borówki wiąże się z przesądem, że kwaskowate w smaku jagody mają właściwości odurzające. Borówce masowo towarzyszy inna krzewinka*, osiągająca wysokość do 1,5 m — bagno zwyczajne (*Ledum palustre*). Jest to roślina o odurzającym zapachu, zimotrwałych, wąskolancetowatych liściach i białych kwiatach zebranych w baldaszkę na końcach pędów. Szczególnie malowniczo wygląda „Płone Bagno” w czerwcu podczas masowego kwitnienia bagna zwyczajnego.

Częstym składnikiem runa jest także żurawina błotna (*Vaccinium oxycoccus*) — krzewinka o płożących pędach i drobnych, zimozielonych, od spodu sinobiałych liściach. Charakterystyczne, czerwone i także zimotrwałe jagody, zbierane od jesieni do wczesnej wiosny, mają szerokie zastosowanie kulinarne i lecznicze. Ponadto w runie często spotkać można kępy welnianki pochwowatej (*Eriophorum vaginatum*) o kwiatach zebranych w szczytowe kłosy, opatrzonych szczecinkami przekształcającymi się po przekwitnięciu w pęk długich, bardzo malowniczo wyglądających jedwabisto-welnistych włosków.



Legenda

- a – warstwa drzew
- b – warstwa krzewów
- c – warstwa zielna
- d – warstwa mszysta
- 1 – sosna zwyczajna
- 2 – brzoza brodawkowata
- 3 – świerk pospolity
- 4 – wierzba szara
- 5 – borówka bagienna
- 6 – bagno zwyczajne
- 7 – wełnianka pochwowata
- 8 – trzęślica modra
- 9 – modrzewnica pospolita
- 10 – żurawina błotna
- 11 – mchy i torfowce

Schemat warstwowej budowy lasu na przykładzie boru bagiennego, z wyjątkowo bujnie rozwiniętą warstwą runa

Tak samo dobrze wykształcona jest warstwa mszysta, w której dominują torfowce* (*Sphagnum* sp.) i kępy mchu płonnika (*Polytrichum* sp.).

Obok klasycznie wykształconego boru bagiennego, na „Płonym Bagnie” podziwiać można niewielkie **platy torfowiska wysokiego**, które zajmują siedliska najwilgotniejsze i najuboższe, o glebach torfiastych, gdzie miąższość torfu może dochodzić w niektórych miejscach nawet do ponad 2 metrów. Ze względu na znaczne osuszenie terenu w rejonie „Płonego Bagna” bardzo słabo zaznacza się tu charakterystyczna dla torfowiska wysokiego struktura dolinkowo-kępkowa. W płatach torfowiska rosną interesujące i bardzo rzadkie w aglomeracji katowickiej rośliny: modrzewnica zwyczajna (*Andromeda polifolia*) i owadożerna* rosiczka (*Drosera rotundifolia*). Bór bagienno otaczają fitocenozy* boru wilgotnego z bujnie wykształconym runem. W warstwie tej dominują borówki: bagienna, czarna (*Vaccinium myrtillus*) i wysoka, kępowa trawa — trzęślica modra (*Molinia coerulea*) o fioletowo nabiegłych kłoskach.

Obszar „Płonego Bagna” jest bardzo często i licznie odwiedzany przez wiele gatunków zwierząt. Spotykamy tu ślady bytności jeleni, dzików, zachodzą także lisy i sarny. Wieczorem nad torfowiskiem polują nietoperze. Jedną z atrakcji zoologicznych projektowanego rezerwatu jest obecność, prawdopodobnie tu gniazdującej, słonki (*Scolopax rusticola*). W czerwcowe wieczory można obserwować osobniki tego gatunku latające wzdłuż ściany lasu. Słonka jest w Polsce rzadkim ptakiem zamieszkującym wilgotne i gęste drzewostany, a fakt wystąpienia tego gatunku w Katowicach jest wart odnotowania. Na „Płonym Bagnie” często natknąć się można na charakterystyczne ślady żerowania dzięcioła: zaciśnięte w szczelinach drzew szyszki sosnowe lub świerkowe. Jest to tzw. „kuźnia” dzięcioła.

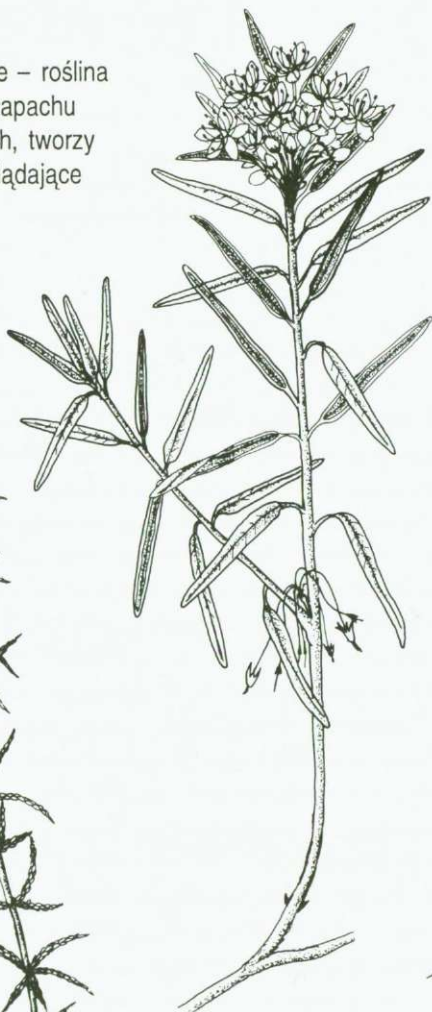
Na terenie projektowanego rezerwatu występują ponadto: rzekotki, ropuchy szare, jaszczurki zwinki i żyworódki. Z fauny bezkręgowej znaleźć tu można zawisaka borowca (*Sphinx pinastri*), którego gąsienice powodują znaczne szkody w uprawach sosnowych. Często występują też: zieleńczyk ostrężynowiec (*Callophrys rubi*) — niewielki, zielonkawy motyl należący do rodziny modraszków oraz liczne ważki i dwa gatunki drapieżnych chrząszczy z rodzaju trzyszcz: leśny (*Cicindela silvatica*) i polny (*C. campestris*).

Ten unikalny w skali miasta i regionu obszar jest silnie zagrożony zmianami stosunków wodnych, prognozowanych w oparciu o plany eksploatacyjne kopalń węgla. Najmniej optymalny scenariusz przewiduje powstanie zalewiska w centrum obszaru przewidywanego do ochrony, co spowodowałoby całkowitą degradację środowiska przyrodniczego i nieodwracalne zniszczenie istniejących

Bagno zwyczajne – roślina
o odurzającym zapachu
i białych kwiatach, tworzy
małowniczo wyglądające
kępy podczas
kwitnienia
w czerwcu



Mech torfowiec



Mech płonnik

ekosystemów*. Jednak aktualnie, od kilku lat obserwowane jest tu stopniowe obniżanie poziomu wód gruntowych, co już przyczyniło się do znacznego osuszenia płatów torfowiska i boru bagiennego, które można przejść „suchą stopą”.

3.2. PROJEKTOWANE ZESPOŁY PRZYRODNICZO-KRAJOBRAZOWE

a. Katowicki Park Leśny im. Romana Stachonia

Jest to rozległy obszar częściowo urządzonych terenów zielonych, który powstał w oparciu o istniejący tu las. Położony jest pomiędzy aleją Górnośląską na północy, ul. Pszczyńską na wschodzie i zabudową Ptasiego Osiedla (Brynów) na zachodzie. Południową granicę obszaru stanowi węzeł kolejowy ze stacją w Muchowcu i drogą łączącą zachodnią część Katowic (Ochojec, Brynów, Ligota) z Giszowcem położonym we wschodniej części miasta. Do obszaru tego przylega także powierzchnia lotniska sportowego wybudowanego w 1927 roku.

Na terenie parku zachowały się fragmenty roślinności naturalnej i półnaturalnej związanej z siedliskami leśnymi i wodnymi. Południowo-wschodnia część parku, pomimo znacznej przebudowy, bogatej sieci dróg i infrastruktury spacerowo-rekreacyjnej, zachowała półnaturalny charakter. Występują tu fragmenty lasów łęgowych i mieszanych, a zbiornikom i ciekom wodnym towarzyszą szuwały i niewielkie płaty łąk.

Spotyka się tu szereg gatunków rzadkich, do których należą: wczesnowiosenna — przylaszczka pospolita (*Hepatica nobilis*), rośliny chronione, np. ciemniżyca zielona (*Veratrum album* ssp. *lobelianum*), konwalia majowa (*Convallaria majalis*), kopytnik pospolity (*Asarum europaeum*), kruszczyk szerokolistny (*Epipactis helleborine*), kruszyna pospolita (*Frangula alnus*), bluszcz pospolity (*Hedera helix*), grążel żółty (*Nuphar luteum*), grzybienie białe (*Nymphaea alba*), barwinek pospolity (*Vinca minor*).

Ten duży kompleks wodno-leśny zamieszkiwany jest przez wiele gatunków zwierząt i spełnia bardzo istotną rolę w zachowaniu fauny miasta. Jest to obszar nie tylko rozległy, zapewniający miejsce schronienia i bazę pokarmową dla licznych przedstawicieli fauny, ale również stosunkowo różnorodny. Występowanie wielu różnych biotopów*, takich jak niewielkie cieki, zbiorniki wodne, podmokłe lasy i zbiorowiska łąkowe, sprawia, iż zapewnione są wymogi siedliskowe dla

zwierząt, które „w zależności od okresu swego życia przebywają w różnych siedliskach. Do takich należą m. in. płazy, ale też kilka grup owadów, np. ważki. Na terenie parku występują: bardzo już rzadkie w mieście traszki grzebieniaste (*Triturus cristatus*), częstsze od nich traszki zwyczajne (*Triturus vulgaris*), ładnie ubarwione ropuchy zielone (*Bufo viridis*), ropuchy szare, wszystkie krajowe gatunki żab zielonych i brunatnych oraz rzekotki drzewne (*Hyla arborea*). Cieki wodne i małe zbiorniki są dogodnym miejscem rozrodu i rozwoju larw wszystkich występujących tu gatunków płazów, a pobliskie lasy i łąki zapewniają dogodne miejsca do poszukiwania pokarmu i schronienia. **Płazy są grupą kręgowców najbardziej narażoną na wyginiecie w warunkach miejskich.** Wynika to z różnych przyczyn, z których najważniejszą są podejmowane kilkakrotnie w roku wędrówki. Wiosną dorosłe płazy wędrują z miejsc zimowiskowych do, często odległych, zbiorników wodnych, by odbyć gody. Po tym okresie większość z nich wędruje do innych siedlisk, leśnych lub łąkowych, w poszukiwaniu pokarmu. Latem i jesienią, po przeobrażeniu*, młode osobniki masowo opuszczają zbiorniki wodne i szukają odpowiednich dla siebie biotopów*. Jesienią, zarówno młode jak i dorosłe, podejmują kolejne wędrówki w poszukiwaniu dogodnych miejsc zimowiskowych. W zależności od gatunku, zwierzęta te zimują zagrzebane w ziemi, na dnie zbiorników wodnych lub w ciekach. Wszystkie rodzaje wędrówek w warunkach miejskich narażają płazy na liczne niebezpieczeństwa, takie jak pojazdy na drogach, głębokie wykopy oraz nie zabezpieczone studzienki i place budów. Dlatego też miejsca **takie jak Katowicki Park Leśny, które umożliwiają bytowanie wielu gatunkom, w każdym okresie ich rozwoju, są szczególnie cenne i warte ochrony.**

Na obszarze parku występują liczne gatunki ptaków: kosy, sikory, pleszki, zięby, pliszki siwe, mazurki, bażanty. Bażant (*Phasianus colchicus*) jest gatunkiem introdukowanym*, a jego ojczyzną jest Azja. Do Europy został sprowadzony jako ptak łowny już w starożytności, a pierwsze dane o nim z terenów Śląska pochodzą z XVI wieku. Zdziczałe populacje zaczęły pojawiać się prawdopodobnie dopiero w XIX wieku. Obecnie ptak ten jest bardzo pospolity na terenie Katowic. U bażanta zaznacza się silny dymorfizm płciowy*. Samiec jest złocistobrazowy z metalicznym połyskiem, o zielonkawej szyi z wyraźnie zaznaczoną białą obrączką. Ubarwienie samicy jest szarobrazowe, ochronne. Jest to ptak wszystkożerny, którego żołądek, jak u wszystkich kuraków, zawiera tzw. gastrolity*. Bażanty są zagniazdownikami*.

Na terenie parku gnieźdzą się i polują, coraz radsze na terenie miasta, puszczyki (*Strix aluco*), natomiast na większych zbiornikach wodnych spotkać można łyski (*Fulica atra*), krzyżówki, kokoszki wodne (*Gallinula chloropus*), perkozy

dwuczube, a nawet najmniejszych przedstawicieli rodziny perkozów — perkozy (*Podiceps rufficollis*).

Faunę ssaków reprezentują tu m. in. nietoperze (*Chiroptera*), nornice (*Clethrionomys glareolus*), norniki (*Microtus arvalis*), kilka gatunków myszy (*Apodemus*), wiewiórki (*Sciurus vulgaris*), a także jeże, ryjówki aksamitne, krety, zające, sarny, a nawet dziki.

Ze względu na szczególne walory przyrodniczo-krajobrazowe i istotne funkcje społeczne obszaru proponowano objęcie go ochroną prawną w formie zespołu przyrodniczo-krajobrazowego*.

b. Kompleks stawów — Szopienice–Borki

Na ochronę w formie zespołu przyrodniczo-krajobrazowego* zasługuje także kompleks stawów Szopienice–Borki (stawy: Borki Małe, Borki, Morawa, Gliniak). Obszar zlokalizowany jest w płn.-wsch. części miasta na terenie dzielnicy Szopienice–Borki, wzdłuż granicy z Sosnowcem i Mysłowicami. Południowa część obszaru położona jest w granicach administracyjnych miasta Mysłowice. Kompleks stawów połączony jest poprzez korytarz doliny rzeki Brynicy z obszarami położonymi w północnej części Katowic i w granicach Sosnowca (Park Kresowy im. L. Kruczkowskiego).

Cały teren, a zwłaszcza część na zachód od linii kolejowej, jest urozmaicony. Dawne wyrobiska popiaskowe, wypełnione wodą i pozostawione przyrodzie są dziś atrakcyjnym miejscem zarówno dla ludzi jak i zwierząt. Obszar ten cechuje się zróżnicowaniem siedlisk i typów roślinności, przez co stwarza dogodne warunki bytowania i rozrodu wielu gatunków zwierząt.

Brzegi zbiorników porastają szuwały tworząc w części stawów rozległe i trudno dostępne łąny. Na wilgotnych, piaszczystych brzegach wśród pospolitych roślin nadwodnych i błotnych spotkać można chronionego kruszczyka błotnego (*Epipactis palustris*) — przedstawiciela rodziny storczykowatych i niewielkich rozmiarów centurię pospolitą (*Centaureum erythraea*) — roślinę należącą do rodziny goryczkowatych. Z roślin wodnych występuje tu kilka gatunków rdestnic: rdestnica pływająca (*Potamogeton natans*) o liściach pływających po powierzchni wody, zanurzona rdestnica kędzierzawa (*Potamogeton crispus*), rdestnica trawiasta (*Potamogeton gramineus*) o liściach wąskolancetowatych, a także wywłócznik kłosowy (*Myriophyllum spicatum*) o pierzastosiecznych, włosowatych liściach zebranych w okółki i pospolita rzęsa drobna (*Lemna minor*).

Na terenie Katowickiego Parku Leśnego występuje wiele zwierząt



Traszka zwyczajna – samica



Samiec traszki w szacie godowej



Larwa wazki



Żądnica po przeobrażeniu – nad nią zwisa pusta wylinka

Rozległe tereny wokół zbiorników porastają zarośla wierzbowo-topolowe tworzone przez kilka gatunków wierzby: białą (*Salix alba*), kruchą (*Salix fragilis*), purpurową (*Salix purpurea*), iwę (*Salix caprea*), niską wierzbę rokitę (*Salix rosmarinifolia*) i wierzbę ostrolistną (*Salix acutifolia*) o sino oszronionych gałązkach oraz topól: białą (*Populus alba*) o liściach od spodu pokrytych białym filcem, czarną (*Populus nigra*) i osikę (*Populus tremula*).

Rybostan zbiorników tworzą: płoć (*Rutilus rutilus*), okoń (*Perca fluviatilis*), wzdreğa (*Scardinius erythrophthalmatus*), lin (*Tinca tinca*), szczupak (*Esox lucius*), leszcz (*Abramis brama*), słonecznica (*Leucaspis delineatus*), karaś srebrzysty (*Carassius auratus gibelio*), karaś zwyczajny (*Carassius carassius*). Pozostałe gatunki ryb, takie jak karp (*Cyprinus carpio*), amur (*Ctenopharyngodon idella*), tołpyga pstra (*Aristichthys nobilis*) i być może węgorz (*Anguilla anguilla*) (zarybianie było prowadzone w latach siedemdziesiątych i wówczas gatunek ten występował dość licznie) zostały wprowadzone przez koła wędkarskie.

Plązy rozmnażają się głównie w małych stawkach, zarośniętych zatokach i kanale łączącym zbiornik Borki i Morawa (obecnie kanał jest częściowo zasypany i nie łączy tych zbiorników).

Obszar ten to największy w Katowicach kompleks stawów stanowiący bardzo dogodne miejsce rozrodu dla wielu gatunków ptaków wodnych, wodnoblotnych i szuwarowych. Z obszarem stawów związane są następujące gatunki lęgowych ptaków wodnoblotnych: perkoz dwuczuby (*Podiceps cristatus*), łabędź niemy (*Cygnus olor*), krzyżówka (*Anas platyrhynchos*), głowienka (*Aythya ferina*), czernica (*Aythya fuligula*), wodnik (*Rallus aquaticus*), kokoszka wodna (*Gallinula chloropus*), łyska (*Fulica atra*), śmieszka (*Larus ridibundus*), trzciniak (*Acerocephalus arundinaceus*), trzcinniczek (*Acrocephalus scirpaceus*), potrzos (*Emberiza schoeniclus*). W 1993 roku kolonia śmieszki (*Larus ridibundus*) liczyła 350 gniazd. Warto podkreślić, że jest to najliczniejsza kolonia lęgowa śmieszki w aglomeracji katowickiej. Miejsce to jest istotne w skali Górnego Śląska również dla zimujących ptaków wodnoblotnych: łabędzi niemych, krzyżówek, tysek, śmieszek i mew pospolitych (*Larus canus*).

W zagajnikach żyje jeż (*Erinaceus concolor*), łasica (*Mustela nivalis*), ryjówka aksamitna (*Sorex araneus*) i wiele gatunków drobnych gryzoni (*Rodentia*). W zaroślach nadbrzeżnych występują: trznadłe (*Emberiza citrinella*), szczygły (*Carduelis carduelis*) i cierniówki (*Sylvia communis*) oraz kwiczoły, a na otwartych łąkach spotkać można ukryte w trawie gniazda skowronka lub spłoszyć stadko, coraz rzadziej tu spotykanych kuropatw.

Na piaszczyńskich murawach* występują kolonie jaszczurki zwinki. W okresie wiosennym i wczesnoletnim samce tych gadów przybierają przepiękną zieloną szatę godową i toczą zażarte walki o samicę. Na terenie wokół stawów liczne są płazy, które podobnie jak ptaki znajdują tutaj dobre warunki bytowania. W trzcinach lub przy brzegu zbiorników wodnych zakłada swoje gniazda piżmak amerykański (*Ondatra zibethica*), który sprowadzony na początku wieku na tereny byłej Czechosłowacji szybko rozprzestrzenił się w całej Europie. Piżmak jest wszystkożerny, jednak pokarmu poszukuje zwykle w wodzie. Obecnie staje się coraz rzadszy, gdyż jest przedmiotem polowań, często nielegalnych, ze względu na cenne futro.

Stosunkowo bogata jest na tym terenie fauna bezkręgową. W zbiornikach wodnych, jeszcze w latach siedemdziesiątych, pospolite były raki stawowe (*Astacus leptodactylus*). Nie udało się stwierdzić ich występowania obecnie, ale też nie można ich wykluczyć. W płytkich i zarośniętych partiach zbiorników żyją liczne gatunki ślimaków wodnych, takich jak: zatoczki rogowe (*Planorbarius corneus*), zatoczki pospolite (*Planorbis planorbis*), błotniarki stawowe (*Lymnea stagnalis*) i inne. Spotkać też tu można płoszczycę szarą (*Nepa cinerea*), drapieżnego pluskwiaka różnoskrzydłego, którego pierwsza para odnóży jest przekształcona w sprawny aparat chwytny. W pobliżu zbiorników liczne są gatunki ważek, których drapieżne larwy żyją w wodzie, a następnie wychodzą na żdzbla traw czy gałązki krzewów, gdzie następuje ich przeobrażenie*. Na topolach i wierzbach rosnących przy zbiornikach żerują gąsienice nastrosza półpawika (*Smerinthus ocellatus*), a motyle można spotkać już od końca maja. W dziuplach starych drzew zakładają często gniazda szerszenie (*Vespa carbo*) — nasze największe osy.

W majowe wieczory, nad drzewami liściastymi, obserwować można coraz rzadsze już chrabąszcze majowe (*Melolontha melolontha*). Na terenie tym stwierdzono też występowanie jednego z największych chrząszczy Europy — rohattyńca nosorożca (*Oryctes nasicornis*). Podobnie jak chrabąszcz majowy należy on do rodziny żukowatych. Chrząszcz ten prowadzi nocny tryb życia, a jego larwa — pędrak może osiągać wielkość powyżej 10 cm. Pierwotnie gatunek ten związany był z dębami, w których próchnie żerowały larwy. Obecnie pędraki można spotkać na wysypiskach trocin, a nawet w kompostownikach na ogródkach działkowych.

Obszar stawów w Szopienicach ma wyjątkowe znaczenie w kształtowaniu i utrzymaniu systemu powiązań ekologicznych w tej części miasta. Stwarza ponadto dogodne warunki rekreacji dla lokalnej społeczności.



Stawy porośnięte szuwarami są dogodnym miejscem dla bytowania i rozrodu wielu gatunków rzadkich już często zwierząt



Gniazdo skowronka – można je spotkać na otwartych łąkach, ukryte w trawie



Gniazdo szerszenia – największej polskiej osy

Jaszczurka zwinka –
samiec w szacie godowej



Motyl – nastrosz półpawik
pojawia się już w końcu
maja. Jego gąsienice
żerują na liściach
topoli i wierzby

Rohatyniec nosorożec
– jeden z największych
chrząszczy Europy



3.3. UŻYTKI EKOLOGICZNE

a. Źródła Kłodnicy

Źródła Kłodnicy, rzeki kojarzącej się mieszkańcom Górnego Śląska z silnie zanieczyszczonym ściekiem, znajdują się w południowej części Katowic, w rejonie lasów murckowskich na granicy dzielnic: Brynów, Muchowiec, Giszowiec i Ochojec. Dokładne umiejscowienie kilku źródeł Kłodnicy jest dość trudne ze względu na rokroczne zmiany warunków atmosferycznych i wilgotnościowych, powodujące znaczne różnice poziomu wody w początkowym odcinku rzeki. Kłodnica, już od ponad 100 lat, jest bardzo silnie zanieczyszczona niemalże na całej długości. W tak silnie przeobrażonym obszarze, jedynie niewielki odcinek górnego biegu rzeki zachował charakter naturalny a czysta tu jeszcze woda stwarza możliwości egzystencji wielu ciekawym i rzadkim już w naszym regionie roślinom i zwierzętom.

Teren źródliskowy porasta las łęgowy* z dobrze zachowanym drzewostanem. Najstarsze olchy czarne (*Alnus glutinosa*) osiągające obwód pnia do 200 cm, mają po około 120 lat.

W bujnie wykształconym runie* wyróżnia się aspekt wiosenny z masowo kwitnącym, aromatycznym czosnkiem niedźwiedzim (*Alium ursinum*), rośliną rzadką na terenie aglomeracji katowickiej. Na uwagę zasługuje znajdujące się tu bardzo liczne stanowisko częściowo chronionej ciemnicy zielonej (*Veratrum album ssp. lobelianum*) tworzącej w niektórych miejscach duże łany. Spotyka się ją także w mniejszych skupieniach i pojedynczo wzdłuż koryta Kłodnicy. Obok ciemnicy występują inne rośliny objęte ochroną prawną: wawrzynek wilczełyko (*Daphne mezereum*), kopytnik pospolity (*Asarum europaeum*), kruszyna pospolita (*Frangula alnus*) i kalina koralowa (*Viburnum opulus*).

Jesienią natrafić można na kwitnące okazy zimowita jesiennego (*Colchicum autumnale*). Lilioworóżowe kwiaty tej byliny pojawiają się późnym latem i jesienią. Owoc, którym jest wielonasienna torebka, rozwija się początkowo pod ziemią ukazując się nad jej powierzchnią wraz z łodygą i liśćmi dopiero na wiosnę. Wśród innych, interesujących roślin wymienić należy: gajowiec żółty (*Lamiasium galeobdolon*), czworolist pospolity (*Paris quadrifolia*), kokoryczkę wielokwiatową (*Polygonatum multiflorum*), szczyr trwały (*Mercurialis perennis*) i prosownicę rozpierzchtłą (*Milium effusum*).

Latem dominuje w runie skrzyp leśny (*Equisetum sylvaticum*) i paprocie: narecznica krótkoostna (*Dryopteris carthusiana*), narecznica samcza (*Dryopteris*

filix-mas), wietlica samicza (*Athyrium filix-femina*) oraz spotykana bardzo licznie w miejscach nasłonecznionych — orlica (*Pteridium aquilinum*).

Jesienią w podszycie* wyróżniają się krzewy trzmieliny zwyczajnej (*Euonymus europaea*), z różowopomarańczowymi owocami, prezentujące się bardzo dekoracyjnie na tle żółto-szaro-zielonego lasu.

Ciek wodny, jak i niewielkie jego rozlewiska są bardzo dobrym miejscem rozrodu oraz rozwoju płazów, a otaczające lasy stanowią doskonałe miejsce ich schronienia i żerowania. Stwierdzono tu m.in. ropuchę szarą, żabę trawną, traszkę zwyczajną i rzekotkę drzewną. Bardzo licznie występują tu również ptaki śpiewające oraz ryjówki, jeże i liczne gryzonie.

b. Kłodnica — Stary Panewnik

Na terenie Starego Panewnika, przy zachodniej granicy miasta z Rudą Śląską zachował się fragment naturalnej doliny rzeki Kłodnicy, która płynie tu malowniczymi meandrami wśród łąk i obszarów leśnych. W pobliżu uroczyska Kozi Zrąb do lewego brzegu Kłodnicy dopływa niewielki, nie zanieczyszczony potok, wzdłuż którego występują zbiorowiska roślinne o naturalnym i półnaturalnym charakterze. Dominuje tu roślinność szuwarowa z trzciną i mozgą trzcinowątą (*Phalaris arundinacea*), płaty łąk wilgotnych i świeżych oraz płaty roślinności torfowiskowej*.

W czerwcu łąki tworzą efektownie wyglądające barwne plamy. Do rzadzych roślin tu rosnących należy chroniony storczyk szerokolistny (*Dactylorhiza majalis*), siedmiopalecznik błotny (*Potentilla palustris*), bobrek trójlistkowy (*Menyanthes trifoliata*).

Wyższą terasę rzeki zajmują młode drzewostany mieszane z dominacją brzozy, osiki i dębu. W domieszcze występuje sosna i świerk. W podroście obficie występuje kruszyna pospolita, częsty jest także dąb czerwony.

W obrębie doliny, na terenach z wysokim poziomem wód gruntowych występują fragmenty zniekształconego boru bagiennego. Przekształcenia zbiorowiska dotyczą warstwy drzew, z której usunięto sosnę. Aktualnie dominuje tu zwarty drzewostan brzozy z domieszką osiki. W podroście masowo rośnie kruszyna. Runo zdominowane jest przez trawy, w tym głównie przez trzęślicę modrą. Ponadto występują tu trzy gatunki borówki: typowa dla boru bagiennego, tworząca najwyższe kępy, borówka bagienna (*Vaccinium uliginosum*); niska krzewinka o połyskujących zimozielonych liściach i czerwonych owocach — brusznica (*V. vitis-idaea*); najczęściej spotykana borówka czarna (*V. myrtillus*) o jasno-



Las łęgowy porastający teren źródłiskowy Kłodnicy



Kapielisko dzika



Ślady żerowania dzika

zielonych liściach i ciemnoczarnych owocach. W miejscach prześwietlonych rosną kępy bagna zwyczajnego, a także żurawina błotna i modrzewnica pospolita.

Obszar cechuje znaczne zróżnicowanie i bogactwo florystyczne i faunistyczne. Występuje tu wiele już rzadkich, zwłaszcza na obszarach miejskich, ptaków i ssaków. Mimo silnego zanieczyszczenia Kłodnicy rejon ten charakteryzują wysokie walory przyrodniczo-krajobrazowe.

c. Dolina górnego biegu Ślepiotki

Górny bieg potoku wraz z rozlewiskami położony jest w północno-wschodniej części lasów murckowskich, powyżej rezerwatu florystycznego „Ochojec,” pomiędzy Ochojcem a Murckami.

Meandrujący potok przepływający przez teren leśny zasila 2 stawy, stwarzając sprzyjające warunki rozwoju roślinności wodnej i nadwodnej. Na powierzchni stawów zobaczyć można liście i kwiaty roślin wodnych: rdestnicy pływającej i żabiścieka — rośliny o okrągłych liściach i stosunkowo dużych białych kwiatach. Latem na powierzchni wody tworzy się kożuch rzęsy drobnej. W toni wodnej, dostrzec można lancetowate, brzegiem fałdowane liście rdestnicy kędzierzawej, ciemnozielone, gęsto ulistnione pędy moczarki kanadyjskiej (*Elodea canadensis*) — rośliny północnoamerykańskiej, przybytej do Polski w połowie XIX wieku oraz przypominające nieco skrzyp, kruche pędy rogatka sztywnego (*Ceratophyllum demersum*). Brzegi zbiorników porastają trzcinowiska i sitowiska utworzone przez trzinę pospolitą (*Phragmites communis*), pałkę szerokolistną (*Typha latifolia*) oraz sit rozpierzchły (*Juncus effusus*).

Do ciekawych roślin związanych ze strefą nadbrzeżną stawów i rozlewisk Ślepiotki należą: niezapominajka błotna (*Myosotis palustris*), karbienieć pospolity (*Lycopus europaeus*) — roślina o charakterystycznych karbowanych liściach i wargowych, białych kwiatach umieszczonych w kątach liści, rzeżucha gorzka (*Cardamine amara*) — niewielka roślina o czterokrotnych, białych kwiatach i charakterystycznym gorzkim smaku, psianka słodkogórz (*Solanum dulcamara*), delikatne pnącze o intensywnie fioletowych kwiatach i krwistoczerwonych owocach, należące do tej samej rodziny psiankowatych co ziemniak i pomidor. Występuje tu także skrzyp bagienny (*Equisetum limosum*) o szarzielonych, pojedynczych lub słabo rozgałęzionych pędach.

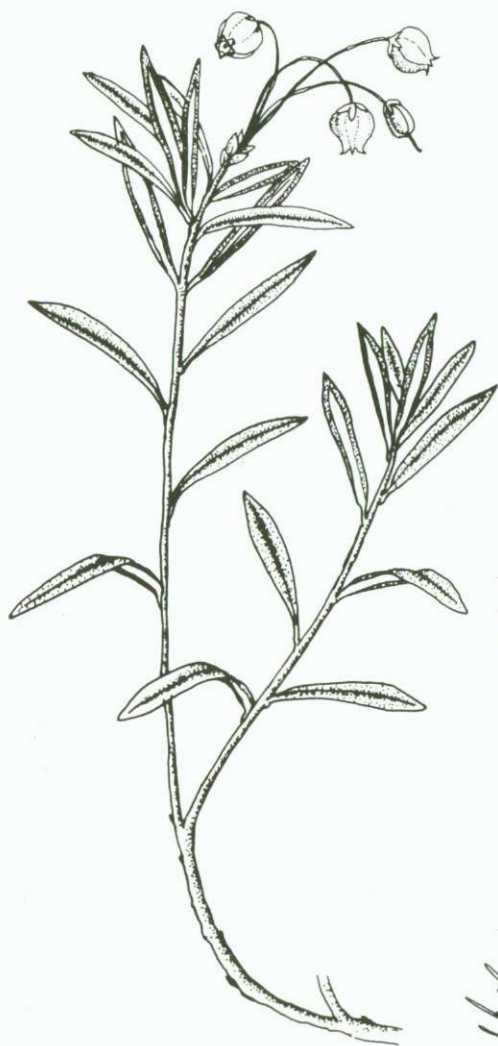
Zbiorniki wodne otaczają zarośla nadbrzeżne z wierzbą uszatą (*Salix aurita*) i witwą (*S. viminalis*) o wąskolancetowatych liściach z podwiniętym brzegiem.

W dolinie Ślepiotki spotyka się fragmenty lasów łęgowych z dominującą olchą czarną, natomiast zbocza doliny i tereny wyżej położone zajmują uprawy leśne w różnym wieku, z przewagą sosny, brzozy i dębu szypułkowego. Bardzo częstym składnikiem niższej warstwy drzew jest północnoamerykański dąb czerwony (*Quercus rubra*) sadzony w naszych lasach, o ostroklapowanych liściach (w przeciwieństwie do naszych rodzimych dębów) przebarwiających się jesienią na kolor intensywnie czerwony.

Pod względem faunistycznym jest to bardzo ciekawy obszar, na którym występuje wiele rzadkich i chronionych gatunków zwierząt. Ślepiotka jak i tworzone przez nią rozlewiska są czyste. Występuje w nich kilka gatunków ryb takich jak: słonecznica (*Leucaspis delineatus*), płoć (*Rutilus rutilus*), szczupak, lin, karaś srebrzysty i karp. Ten ostatni gatunek został tu celowo wprowadzony przez wędkarzy. Lasy zamieszkują m.in. dziki, sarny, jeże, ryjówki aksamitne oraz wiewiórki. Bogatą awifaunę reprezentują: kowaliki, pelzacze, kilka gatunków sikor oraz zięby, pleszki i rudziki. Nad otwartymi terenami nierzadko zaobserwować można sylwetkę polującego myśliwego zwyczajnego (*Buteo buteo*) lub charakterystycznie trzepocącą w miejscu pustulkę. Od czasu do czasu zalatują tu również bociany białe (*Ciconia ciconia*) o ładnym kontrastowym ubarwieniu. Ptak ten, którego zamieszkane gniazdo znajduje się w Zarzeczcu, związany jest z obszarami rolniczymi i rozległymi terenami wilgotnych łąk. Odżywia się on drobnymi gryzoniami, większymi owadami i larwami, a także płazami.

W zaroślach — na skraju lasu lub wśród pól — bardzo często występują gąsiorki (*Lanius collurio*). Te stosunkowo niewielkie ptaki polują na duże owady, a nawet niewielkie kręgowce. Swoją zdobycz nakłuwają często na ciernie krzewów robiąc w ten sposób zapasy pożywienia.

Na odsłoniętych terenach w pobliżu Ślepiotki występuje dość liczna (jak na warunki Katowic) populacja żmii zygzakowatej (*Vipera berus*). Jest to jedyny nasz wąż jadowity, którego liczebność niestety stale maleje. Żmija jest zwierzęciem o aktywności nocnej, a w dzień spotkać ją można najczęściej wczesną wiosną i jesienią, kiedy po zimnej nocy wychodzi, aby się ogrzać. Jak wszystkie gady, jest zwierzęciem zmiennocieplnym, którego temperatura ciała zależy od temperatury otoczenia. Żmija poluje głównie na gryzonie, ale może też zjadać żaby czy pisklęta gniazdujących na ziemi ptaków. Gody odbywa wiosną, najczęściej w maju. Są one poprzedzone zalotami w postaci tańca godowego, a nawet walki dwóch samców w obecności samicy. Jaja dojrzewają w ciele samicy i pod koniec lata rodzą się w pełni ukształtowane młode ze sprawnymi zębami jadowymi. Żmija



Modrzewnica pospolita
– bardzo już rzadka roślina
w aglomeracji katowickiej.
Spotkać ją można w runie
boru bagiennego (np. „Płone
Bagno”, rejon Kłodnicy)

W stawach, przez które
przepływa potok Ślepiotka,
można dostrzec roślinę wodną
– rogątek sztywny



zygzakowata występuje w trzech podstawowych odmianach barwnych: czarnej, brązowej i szarej. W Katowicach zaobserwowano dwie ostatnie odmiany. Żmija, jak wszystkie gady krajowe, jest zwierzęciem prawnie chronionym i miejsca jej bytowania również powinny zostać objęte jedną z form ochrony. Nie atakuje człowieka, lecz w przypadku ukąszenia, mającego najczęściej miejsce przy nadeptnięciu lub próbie złowienia, należy niezwłocznie podać surowicę przeciw jadowi.

Na obrzeżach lasu i łąkach bogato reprezentowana jest fauna motyli. Występują tu m. in.: rusałka żałobnik (*Nymphalis antiopa*), jeden z największych naszych motyli o pięknym, kontrastowym ubarwieniu, rusałka pawik (*Nymphalis io*), rusałka admirał (*Vanessa atalanta*), mieniak (*Apatura sp.*), zorzynek rzeżuchowiec (*Antiochris cardamines*), latolistek cytrynek (*Gonepteryx rhamni*) i wiele innych.

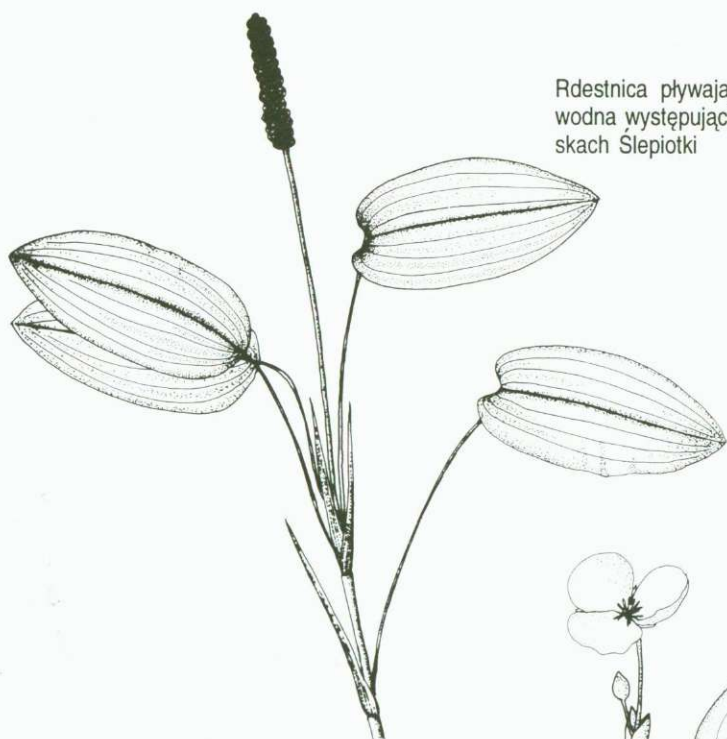
Zarówno ciek jak i jego rozlewiska są także bardzo dobrym miejscem rozrodu płazów, a dla niektórych z nich także miejscem zimowania.

W rejonie tym wyznaczono ścieżkę dydaktyczną z przeznaczeniem wzbogacenia programu nauczania biologii dla szkół podstawowych i ponadpodstawowych. Ze względu na swe walory oraz bezpośrednie sąsiedztwo z położonym poniżej rezerwatem florystycznym Ochojec, obszar ten winien być objęty ochroną i odpowiednio zabezpieczony.

d. Dolina potoku Kokociniec

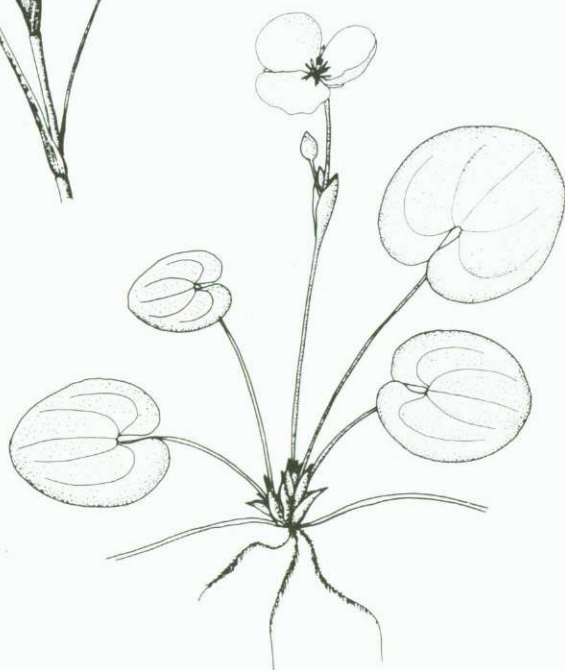
Jest to niewielki obszar położony w górnym biegu potoku, otoczony terenami mieszkaniowymi Kokocińca, Ligoty i Brynowa. Stanowi enklawę półnaturalnej roślinności zachowanej w rejonie źródłowym potoku. Na jego terenie występują fragmenty siedlisk łągowych z zachowanymi płatami lasu i zarośli olchowo-wierzbowych, roślinności bagiennej i łąkowej, fragment prześwieczonego lasu dębowego oraz zbiorowiska roślinności ruderalnej rozwijające się w miejscach lokalnych gruzowisk i wysypisk śmieci. Dolinę potoku — biorąc pod uwagę jego ograniczoną powierzchnię — cechuje zróżnicowanie i bogactwo florystyczne. Wśród trzin porastających zastoiska z wodą rośnie bardzo licznie, rzadka w aglomeracji górnośląskiej, roślina — siedmiopalecznik błotny.

Obszar ten jest szczególnie istotny ze względu na swą lokalizację wewnątrz zabudowy i połączenie poprzez Kłodnicę z innymi obszarami przyrodniczymi w zachodniej części Katowic.



Rdestnica płuwająca – roślina
wodna występująca w rozlewi-
skach Ślepiotki

Żabiściek – roślina
wodna o dość dużych,
białych kwiatach



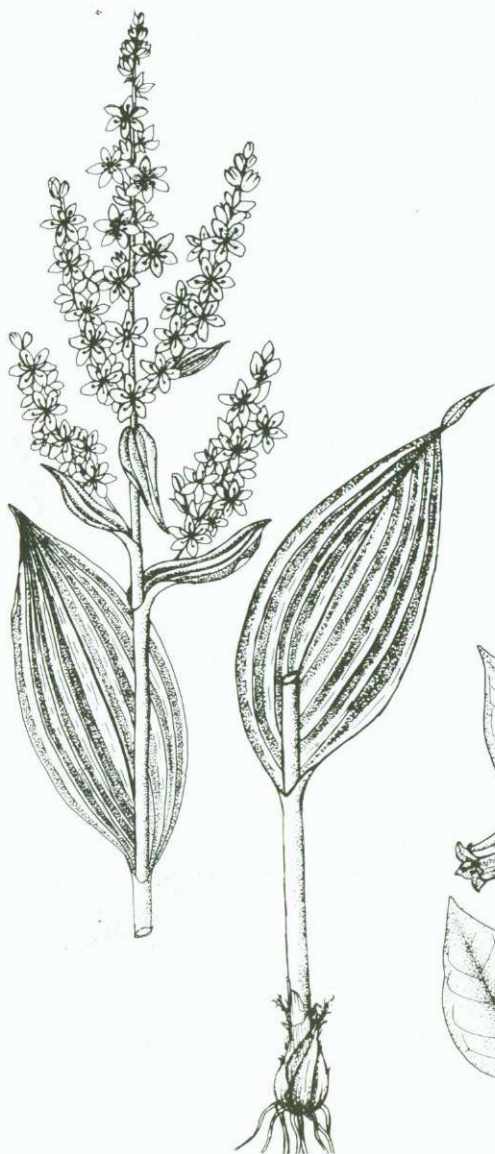
e. Giszowiec — „miasto-ogród”

Giszowiec to dzielnica Katowic zlokalizowana w południowej części miasta, wewnątrz rozległego kompleksu lasów murckowskich. Ta część miasta jest interesująca zarówno ze względów przyrodniczych jak i historycznych. Na jej terenie zachowały się fragmenty zabytkowych układów urbanistycznych pochodzące z przełomu XIX i XX wieku.

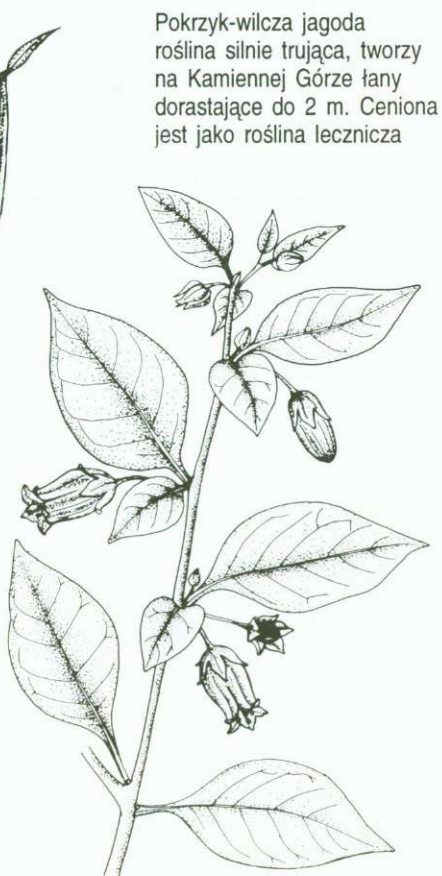
Zespół mieszkalny Giszowca to jedyna na terenie kraju realizacja koncepcji urbanistycznej tzw. miasta-ogrodu. Osiedle wzniesiono według założeń słynnego urbanisty angielskiego — Howarda. Centrum osiedla robotniczego w Giszowcu stanowił plac (dzisiejszy plac Pod Lipami), wokół którego zlokalizowano szkołę, sklepy, pocztę, gospodę, administrację osiedla, nadleśnictwo, łaźnię i pralnię. Promieniście wokół placu wybudowano domy robotnicze z ogrodami. Budynki zaprojektowano na wzór starej górnośląskiej chaty wiejskiej. W latach 70-ych wyburzono część budynków należących do osiedla, budując na ich miejscu jedenastopiętrowe bloki. Osiedle wkomponowano w istniejące tu obszary leśne. Dorodne buki i dęby rosnące między domami, w większości o wymiarach pomnikowych, „pamiętają” czasy sprzed budowy osiedla. Na uwagę zasługuje okaz buka rosnący samotnie na placu Pod Lipami o obwodzie 345 cm. Drzewo to jest rozłożyste, posiada pięknie uformowaną, regularną koronę.

Tereny zabudowane Giszowca otaczają silnie zróżnicowane działalnością człowieka obszary. Znajdujemy tu fragmenty dobrze zachowanych zbiorowisk leśnych i zaroślowych, łąkowych, nadwodnych, a także typową dla siedlisk przekształconych przez człowieka roślinność ruderalną. W bezpośrednim sąsiedztwie dzielnicy znajduje się obszar leśny z dwoma stawami Janina-Barbara utworzonymi w dolinie rzeki Boliny. W dobrze zachowanych płatach lasu łęgowego rośnie szereg rzadkich w skali regionu i prawnie chronionych roślin naczyniowych: czosnek niedźwiedzi, czworolist pospolity, ciemniżyca zielona, konwalia majowa, kopytnik pospolity, kozłek bżowy (*Valeriana sambucifolia*), kozłek całolistny (*V. simplicifolia*), borówka bagienna, szczyr trwały, wawrzynek wilczełyko i inne.

Na stawach występują mewy śmieszki, krzyżówki, łyski i kokoszki wodne. W okresowych zbiornikach śródleśnych spotykamy wiosną żaby trawne, ropuchy szare i traszki zwyczajne. Otaczający las zapewnia dobre warunki schronienia i żerowania wielu ssakom: jeżom, ryjówce aksamitnej (*Sorex araneus*), łasicy (*Mustela nivalis*) i wielu gryzoniom. W bezpośredniej bliskości zbiorników żyją pizniki, których ojczyzną jest Ameryka.



Ciemiężca zielona – roślina
chroniona, rośnie między innymi
w lesie łęgowym w Giszowcu



Pokrzyk-wilcza jagoda
roślina silnie trująca, tworzy
na Kamiennej Górze łąny
dorastające do 2 m. Ceniona
jest jako roślina lecznicza

f. Góra Kamienna

Wewnątrz lasów murckowskich przy południowej granicy Katowic położone jest wzniesienie osiągające 267,5 m n.p.m. zwane Kamienną Górą. Rejon wzgórza jest urozmaicony zarówno pod względem rzeźby terenu jak i flory. Charakterystyczne są tu liczne jary, zagłębienia terenu, wykroty. Szczególnie interesujące jest nagromadzenie na tak niewielkim obszarze kolonii rzadkich i chronionych roślin.

Rośnie tu kilkadziesiąt krzewów całkowicie chronionej rośliny — wawrzynka wilczełyko. Wawrzynek należy do najwcześniej zakwitających roślin w naszych lasach, jeszcze w końcu zimy (luty, marzec). Kwiaty pojawiają się przed rozwojem liści. Stare, liczące prawdopodobnie kilkadziesiąt lat okazy, obsypane są bładoróżowymi, intensywnie pachnącymi kwiatami. Latem dojrzewają szkarłatne owoce wawrzynka wyrastające bezpośrednio z pędu (zjawisko zwane kauliflorią*). Owoce, liście i pędy zawierają bardzo trujące składniki: glikozyd dafniny i żywiczną substancję — mezereinę.

Ponadto występują tu inne krzewy chronione: kalina koralowa i kruszyna pospolita (niektóre starsze okazy przyjmują rzadko spotykaną formę drzewiastą — wyglądają wówczas jak małe drzewa), a także rośliny związane z lasami bukowymi: zawilec gajowy (*Anemone nemorosa*), fiołek leśny (*Viola sylvestris*), trawy: kłosownica leśna (*Brachypodium sylvaticum*) i perlówka zwisła (*Melica nutans*). Z gatunków zasługujących na uwagę wymienić należy: kokoryczkę okółkową, dziki bez hebd (*Sambucus ebulus*), który w przeciwieństwie do pozostałych dwóch gatunków występujących w Polsce (bzu czarnego i koralowego) nie jest krzewem lecz byliną, do 2 metrów wysoką. Podobnie jak wawrzynek jest rośliną trującą, wykorzystywaną także w lecznictwie.

Silnie trującą rośliną zawierającą znaczne ilości alkaloidów (tj. hyoscjaminę, atropinę, belladoninę, skopolaminę) jest pokrzyk-wilcza jagoda (*Atropa belladonna*). Na Kamiennej Górze pokrzyk tworzy łany dorastające do wysokości 2 metrów. Z kątów umieszczonych parami liści zwisają brudnofioletowe kwiaty o dzwonkowatej koronie. Owocem jest jagoda podobna do wiśni, czarna i połyskująca. Roślina ta cieszyła się na przestrzeni wieków złą sławą: sporządzano z niej maści czarno-księżskie, a także używano jako silnej trucizny. Obecnie jest uprawiana w Polsce i Europie jako cenna roślina lecznicza.



Na Kamiennej Górze rośnie kilkadziesiąt okazałych krzewów całkowicie chronionej rośliny — wawrzynka wilczełyko. Zakwita on już w końcu zimy, w lutym, marcu. Chociażby tylko dla ochrony wawrzynka warto stworzyć tu użytek ekologiczny

g. Stawy na osiedlu Tysiąclecia

W południowej części osiedla Tysiąclecia, w dolinie rzeki Rawy położone są dwa stawy. Większy zbiornik wodny o nie zarośniętej tafli stanowi miejsce rekreacji i spacerów mieszkańców osiedla. Mniejszy zbiornik częściowo zarośnięty przez trzcinę jest trudniej dostępny dla ludzi.

Większy zbiornik to również miejsce gniazdowania ptaków wodnoblotnych takich jak: łyski, kokoszki wodne i kaczki krzyżówki. W okresie zimowym jest miejscem zimowania kilkuset ptaków, w tym kilkudziesięciu łabędzi niemych, będących atrakcją dla mieszkańców osiedla. Dzięki temu, że dokarmianie ptaków stało się już rytuałem i całe rodziny, a szczególnie dzieci, na każdy spacer zabierają torebki z chlebem i resztkami jedzenia, tak liczna grupa ptaków może tu przetrwać przez całą zimę.

Latem zbiornik odwiedzają też kaczki czernice (*Aythya fuligula*), których samce w szacie godowej są kontrastowo ubarwione oraz perkozy dwuczube. Ten ostatni gatunek jest tu nieliczny. Spowodowane to jest prawdopodobnie zbyt wąskim, by założyć gniazdo, pasem szuwarów oraz być może bardzo silnymi zakwitami glonów uniemożliwiającymi skuteczny połów ryb, które są podstawowym pożywieniem perkozów.

Niedaleko głównego zbiornika, po drugiej stronie drogi, jest niewielkie oczko wodne prawie całkowicie zarośnięte trzciną i pałąką wodną. Szuwarowisko to przylega z jednej strony do rzeki Rawy i jest dość silnie zanieczyszczone. Jednak dzięki gęstym trzcinom, działającym jako naturalny filtr, w „oczku” tym występują ryby, m. in. słonecznice, płotki i karasie. Bardzo bogata jest również fauna skorupiaków, reprezentowana przez kilka gatunków oczlików i rozwiłitek.

Warto zaznaczyć, iż ten niewielki obszar jest już jednym z ostatnich w Katowicach miejsc bytowania kumaka nizinnego (*Bombina bombina*). Należy on do rodziny ropuszkowatych i w przeciwieństwie do większości innych płazów, całe życie spędza w pobliżu wody. Porusza się niewielkimi skokami i nie jest w stanie pokonać dalekich odległości, co powoduje, iż w momencie zniszczenia środowiska, w którym przebywa, ginie cała populacja. Kumaki nizinne potrzebują do życia niewielkich, silnie zarośniętych zbiorników, których, niestety, liczba w ostatnich latach gwałtownie się obniżyła. Często bezmyślne i niepotrzebne niszczenie tych niewielkich siedlisk spowodowało, że ten nie tak dawno bardzo liczny jeszcze gatunek, jest w naszym rejonie silnie zagrożony, a jest przecież prawnie chroniony. Kumak ma bardzo ciekawy sposób odstraszenia napastnika, zaniepokojony wygina

ciało, a nawet przewraca się na grzbiet, odsłaniając silnie kontrastowe, pomarańczowe lub żółte plamy na brzuchu. Zestawienie koloru czarnego z różnymi odcieniami żółci i czerwieni jest w świecie zwierząt sygnałem ostrzegawczym, wskazującym, iż mamy do czynienia z gatunkiem jadowitym lub trującym. Faktycznie gruczoły jadowe na skórze kumaka zawierają silnie toksyczną wydzielinę, dlatego zwierzęta te mają stosunkowo niewielu wrogów. Oprócz kumaka teren trzcinowiska jest miejscem godów ropuchy zielonej, żaby trawnej i żab wodnych. Dość licznie występuje tutaj traszka zwyczajna.

W trzcinach gniazdują kokoszki wodne oraz łyski, rzadziej kaczki krzyżówki. Jednak najbardziej zaskakującym faktem jest gniazdowanie, na omawianym obszarze, remiza (*Remiz pendulinus*). Pierwszy raz gniazdo zaobserwowano wiosną 1994 roku i ptaki szczęśliwie wyprowadziły młode. W 1995 roku w tym samym miejscu remizy założyły ponownie gniazdo.

Remiz jest niewielkim ptakiem zbliżonym wielkością do sikory i występuje niemal wyłącznie w dolinach rzek i nad zbiornikami otoczonymi gęsto drzewami. Samiec, używając puchu z nasion wierzby i topoli buduje misterne, duże gniazdo zawieszone na cieniutkiej gałązce, często bezpośrednio nad samą wodą. **Wystąpienie i gniazdowanie remiza prawie w centrum miasta jest już samo w sobie wystarczającym powodem, by teren szuwarowiska objąć ochroną.** Tym bardziej iż, niestety, teren ten służy niektórym mieszkańcom i służbom porządkowym jako wysypisko śmieci.

Nad „oczkiem” wieczorami polują nietoperze, a na starych wierzbach rosnących nad Rawą można zobaczyć, a częściej usłyszeć kukułkę (*Cuculus canorus*). Na otwartym terenie ciągnącym się wzdłuż Rawy nielicznie występują kuropatwy, często natomiast obserwować można polujące pustułki, które gnieźdzą się m. in. na szczycie pobliskich wieżowców, zaś w zaroślach nad zbiornikiem i w jego pobliżu występują bażanty. Na osiedlu kilkakrotnie obserwowano rzadkiego już w Katowicach puszczyka, który być może gniazduje w starych drzewach nad Rawą.

W części północnej osiedla, przy ulicy Chrobrego, w pobliżu ruchliwej arterii komunikacyjnej, jaką jest ul. Chorzowska, znajduje się inny niewielki staw, silnie zarośnięty roślinnością wodną, otoczony wierzbami i topolami. Jego brzegi porasta trzcina, pałka wodna i kępy ponikła błotnego. Zbiornik zasiedla kilka gatunków ryb i płazów, np. karasie, liny, okonie, płotki i szczupaki, a także żaby zielone, kumaki i traszki zwyczajne. Staw umożliwia rozród ropuchom: szarej i zielonej. Gniazdują tu kokoszki wodne, a czasem zalatują kaczki krzyżówki.



Dzięki dokarmianiu przez mieszkańców duży staw na osiedlu Tysiąclecia stał się miejscem zimowania dla kilkuset ptaków



Szuwarowisko, mimo że położone w centrum osiedla mieszkaniowego, jest miejscem życia i rozwoju bogatej fauny, np. chronionego kumaka nizinnego



Kumak nizinny — jeszcze nie tak dawno liczny gatunek, obecnie jest silnie zagrożony



Gniazdo remiza w rejonie szuwarowiska. Już samo wystąpienie remiza prawie w centrum miasta jest wystarczającym powodem, aby teren ten objąć ochroną

Na drzewach występują niepozornie ubarwione motyle — trociniarki czerwice (*Cossus cossus*). Ich duże, czerwone gąsienice są wszystkożerne i oprócz drewna zjadają też larwy i poczwarki innych motyli.

Obszar ten pełni istotną funkcję ekologiczną jako miejsce rozrodu i bytowania zwierząt. **Niewielki, położony prawie w centrum osiedla staw może służyć jako „pracownia biologiczna”** na wolnym powietrzu i nadaje się idealnie do przeprowadzania co najmniej kilku różnych tematycznie zajęć z biologii zarówno dla szkół podstawowych jak i średnich (np. przystosowania organizmów do życia w wodzie, roli zbiornika wodnego jako miejsca rozrodu i bytowania, prognozowania zmian dokonujących się w wyniku sukcesji* roślin).

Po odpowiednim zaadaptowaniu może pełnić także funkcję dydaktyczną i rekreacyjną dla mieszkańców osiedla. Miejsce to mogłoby zostać objęte opieką przez pobliskie szkoły, pod nadzorem nauczycieli biologii. Teren wymaga oczyszczenia i czasowych lustracji celem zapobiegania zaśmiecaniu i dewastacji. Można także, we współpracy z administratorem terenu, umieścić w tym miejscu tablicę informującą o występujących tu roślinach i zwierzętach.

3. 4. ZIELEŃ URZĄDZONA NA TERENACH ZABUDOWANYCH

Miasto Katowice wydaje się zatopione w zieleni. Takie wrażenie można odebrać spoglądając na nie z lotu ptaka. Przemysł, który wydawałoby się powinien zniszczyć wszystko co żywe, nie zdołał tego uczynić. Co ciekawsze, nawet w tak skrajnie trudnych warunkach, jakie występują na terenach zwartej zabudowy śródmiejskiej, zieleni wydaje się wiele. Paradoksem wydaje się fakt, że w porównaniu z wieloma innymi miastami w kraju, współczynnik ilości terenów zieleni w stosunku do powierzchni miasta należy do najwyższych.

Czy do końca jest to wszystko prawdą i jaka jest rzeczywistość? Statystycznie tereny zieleni zajmują znaczny procent obszaru miasta. Jednak większość z nich to lasy okalające Murcki. Stanowią one główny trzon zasilania i regeneracji powietrza napływającego do miasta. Gdyby jednak obszarów leśnych nie wliczać do powierzchni miasta, Katowice miałyby wielki niedobór terenów zieleni. **Zieleń urządzoną miasta stanowią: parki, zieleńce, skwery, zieleń osiedlowa i przyuliczna.** Dendroflora* miasta obejmuje ponad 260 taksonów* drzew i krzewów. Zieleń ta ma duży wpływ na komfort zamieszkania. Mimo wielu mankamentów może ona dostarczyć ciekawych i zaskakujących przeżyć i doznań.

a. Parki

Na osobne omówienie zasługuje zieleń urządzona parków. W ewidencji zabytkowych parków i ogrodów w Polsce z obszaru Katowic wymienionych jest łącznie 8 parków (6 miejskich, 1 klasztorny i 1 willowy). Są to:

- park Alfred o powierzchni 2,2 ha (rok powstania 1938) w Wetnowcu przy ul. Wojciecha Korfanteo;

- park kopalni „Katowice” o pow. 3,7 ha (z początku XX wieku) w Bogucicach przy ul. Kopalnianej;

- park Kościuszki o pow. 60,5 ha (z przełomu XIX/XX wieku) położony pomiędzy Śródmieściem a Brynowem przy ul. T. Kościuszki;

- park im. Pstrowskiego w Murckach o pow. 4,0 ha (z 1930 roku);

- park przyklasztorny w Panewnikach o pow. 16,6 ha (1908—50) przy bazylice św. Ludwika i klasztorze oo. Franciszkanów;

- park miejski w Szopienicach o pow. 3,7 ha (1938—39);

- park miejski w Wetnowcu o pow. 4,3 ha (z połowy XIX w.);

- park willowy przy ul. Stalmacha o pow. 0,9 ha (z początku XX w.) wpisany do rejestru zabytków.

Wymienione parki posiadają stosunkowo stary drzewostan składający się głównie z gatunków rodzimych. Założenia kompozycyjne parków w wielu przypadkach są zatarte. Część obiektów jest w znacznym stopniu zdewastowana i wymaga zabiegów konserwatorskich.

Park Kościuszki — największy obszarowo (60,5 ha), położony jest w Brynowie między ruchliwymi arteriami komunikacyjnymi: ulicami Kościuszki i Mikołowską, na północnych skłonach Płaskowyżu Murckowskiego, na zboczach wzniesienia osiągającego ok. 350 m npm.

Funkcjonował on od roku 1894 jako lasek miejski zwany parkiem Południowym. Na jego terenie założono w 1922 r. park, któremu nadano obowiązującą dziś nazwę. Obecnie jest on wpisany do rejestru zabytków i podlega ochronie konserwatorskiej. Charakteryzuje się swobodną kompozycją zieleni. Tylko pewne jego wnętrza mają charakter bardziej regularny. W roku 1925 mieszkańcy miasta ufundowali płytę pamiątkową z wizerunkiem Tadeusza Kościuszki. W roku 1937 wzniesiono na terenie parku wieżę spadochronową, a w 1938 r. sprowadzono do parku kościółek drewniany z Syryni k. Raciborza. Kościółek ten, pod wezwaniem św. Michała, pochodzi z lat 1360 — 1510. W roku 1957 ustawiono pod wieżą spadochronową tablicę pamiątkową ku czci harcerzy, którzy zginęli na jej szczycie



Kwitnąca azalia w parku
Kościuszki



Park Kościuszki jest
miejszem występowania
bogatej fauny, żyją tu
m. in. ropuchy, żaby,
traszki, liczne ptaki oraz
ssaki, np. zające, sarny.
Na zdjęciu — ropucha
szara

walcząc z hitlerowskim najeźdźcą. Ponieważ park powstał na terenie dawnego lasu, obecnie w wielu jego fragmentach zachował się zarówno naturalny drzewostan jak i warstwa zielna. Drzewostan parku jest wielogatunkowy i różnowiekowy. **Występuje tu ponad 90 różnych gatunków i odmian drzew i krzewów.** W jego składzie dominują rodzime gatunki drzew liściastych: grab (*Carpinus betulus*), buk (*Fagus sylvatica*), lipa drobnolistna (*Tilia cordata*), klony: pospolity (*Acer platanoides*) i jawor (*Acer pseudoplatanus*), czarerncha ptasia (*Padus avium*).

W warstwie krzewów rosną: czarerncha ptasia, trzmielina pospolita (*Evonymus europaea*) i kalina koralowa (*Viburnum opulus*).

Nasadenia gatunków obcych są stosunkowo młode i obejmują tuje (*Thuja occidentalis*, *Th. orientalis*), katalpy (*Catalpa bignonioides*), topole (*Populus marylandica*, *P. candicans*, *P. serotina*), pęcherznicę (*Physocarpus opulifolius*), złotokapa (*Laburnum anagyroides*), laurowiśnię (*Laurocerasus officinalis*) i inne.

Warte szczególnej uwagi są widoczne z ul. Kościuszki, a rosnące w pobliżu restauracji „Zielone Oczko” wiśnie piłkowane. Są to drzewka wywodzące się z Chin i Japonii — typowe dla tamtejszej sztuki ogrodowej. Charakteryzują się pięknymi, różowymi i pełnymi kwiatami, które w maju obsypują całe korony. Ich kolor w miarę przekwitania przechodzi w coraz ciemniejsze tonacje. Wiosną ich liście mają barwę pomarańczową, później stają się zielone, by jesienią przebarwić się na kolory pomarańczowe i czerwone. Świecą wtedy swą czerwienią wśród żółtych klonów i jaworów. Piękne są tu również buki, niektóre 130-letnie, o srebrzystych pniach i soczystej zieleni liści wiosną i latem. Jesienią ich liście stają się pomarańczowe, a korony drzew mają wygląd rozedrganych płomieni. Przepiękny wiosenny efekt dają również różaneczniki i azalie rosnące wzdłuż alejek parku.

W parku Kościuszki żyją ropuchy szare i zielone, żaby trawne oraz traszki zwyczajne. Wśród drzew gniazdują grzywacze, dzięcioły duże oraz sójki. Spotkać tu można przedstawicieli niemal wszystkich ptaków śpiewających występujących na terenie Katowic. Z ssaków wymienić można krety, jeże, ryjówki aksamitne, zające i sarny. W okresie zimowym natknąć się można na zachodzące tu dziki.

Park jest jednym z najbardziej wartościowych obszarów zieleni urządzonej w mieście; prezentuje jednocześnie walory krajobrazowe, przyrodnicze i historyczne. Dogodny dojazd stwarza warunki dla korzystania z jego walorów przez mieszkańców Śródmieścia i okolicznych dzielnic.

Park przyklasztorny przy bazylice św. Ludwika w Ligocie-Panewnikach (Kalwaria) — również zasługuje na uwagę. Drzewostan parku tworzą następujące gatunki drzew: lipa drobnolistna (*Tilia cordata*), klon pospolity (*Acer*

platanoides), klon jawor (*A. pseudoplatanus*), brzoza brodawkowata (*Betula pendula*), robinia akacjowa (*Robinia pseudoacacia*), topole, w tym wysmukłe topole włoskie (*Populus italica*), olsza czarna (*Alnus glutinosa*), jarzębina (*Sorbus aucuparia*), dąb szypułkowy (*Quercus robur*).

W północnej części parku po obu stronach przepływającej przez jego obszar Kłodnicy zachowały się płaty łągu* olszowo-jesionowego o charakterze naturalnym. Rosnące tu okazałe egzemplarze olszy czarnej osiągają wymiary pomnikowe (1,80; 1,97; 2,00; 2,40 m obwodu).

Runo* w tej części parku także zachowało cechy naturalne. Zdominowane jest przez jeżyny i turzyce. Często występują tu paprocie. W runie spotkać można również rośliny chronione: bluszcz pospolity i barwinka (*Vinca minor*), których stanowiska mają charakter antropogeniczny (zostały wprowadzone jako obsadzenia obiektów sakralnych — kaplic). Na terenie parku, w jego zachodniej części, przy ogrodzeniu, rośnie pomnikowy dąb szypułkowy o obwodzie pnia 3,55 m. Pozostałe wiekowe dęby zostały niestety wycięte.

Parki w Murckach (parki KWK „Murcki” i KWK „Staszic”) — na ich terenie także rosną drzewa o wymiarach pomnikowych. Ostatni z wymienionych parków posiada niewielką lecz interesującą kolekcję drzew iglastych; są to: chojina kanadyjska (*Tsuga canadensis*), daglezwia zielona (*Pseudotsuga menziesii*), sosna czarna (*Pinus nigra*), świerk srebrny (*Picea pungens*), jodła kalifornijska (*Abies concolor*), żywotnik wschodni (*Thuja orientalis*).

b. Drzewa pomnikowe

Na terenie Katowic za pomniki przyrody* uznano jak dotąd 39 drzew. Są to: grusza pospolita, dęby szypułkowe, buki. Ostatnie doniesienia zawierają dane o kilkuset egzemplarzach drzew kwalifikujących się do objęcia ochroną w formie pomników przyrody. W ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody zgłoszonych jest dalszych kilkadziesiąt okazów (około 70 sztuk). Są to zarówno pojedyncze drzewa jak i grupy drzew zachowane na terenie lasów murckowskich w płatach starodrzewia oraz na obszarach zabudowanych: w parkach, na cmentarzach, na terenach osiedli mieszkaniowych.

Występują tu zarówno gatunki rodzime jak i introdukowane*. Spośród drzew krajowych najliczniej reprezentowane są: buki, jesiony, dęby szypułkowe, jarząb, rzadziej brzozy, lipy, wiązy, wierzby i głogi.



W Katowicach tylko 39 drzew uznanych jest za pomniki przyrody, a kwalifikuje się kilkaset. Na zdjęciu — piękny okaz korkowca amurskiego z szeroką spłaszczoną koroną

Ochrona drzew opiera się na ustawie o ochronie przyrody. W instrukcji o urządzeniu lasów w parkach narodowych i rezerwach określono minimalne rozmiary drzew pomnikowych. Przykładowo pierśnica, czyli średnica pnia mierzona na wysokości 130 cm od ziemi wynosi dla dębu i topoli 120 cm, buka, lipy, sosny, świerka, modrzewia, wierzby — 100 cm, jesionu — 80 cm, czerechy, jabłoni i gruszy — 30 cm. Rozmiary te mają jedynie charakter orientacyjny. Drzewo można objąć ochroną także na podstawie innych walorów: estetycznych, historycznych itp. Proste metody kwalifikowania drzew jako pomników przyrody umożliwiają włączenie do ich wyszukiwania młodzieży szkolnej. Uczniowie mogliby zgłaszać propozycję ochrony do Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody oraz sprawować nad nimi opiekę.

Z gatunków introdukowanych na uwagę zasługują pomnikowe okazy cyprysika groszkowego rosnące na cmentarzu w Murckach, aljanta gruczołkowatego (ogród jordanowski na pl. Wolności) oraz grupa głogów altajskich (ul. Tokarska w Załężu).

Na terenie miasta zinwentaryzowano ponadto 12 wiekowych okazów kwitnącego bluszczu (cmentarz żydowski, cmentarz przy ul. Pośpiecha, cmentarz ewangelicki przy ul. Francuskiej, egzemplarz na morwie przy ul. Różanej, egzemplarz rosnący na sośnie w prywatnej posesji w Piotrowicach).

Na ochronę w formie pomnika przyrody zasługują ponadto stare okazy winobluszczu porastające ściany budynków, m. in. przy ul. Chorzowskiej, Krasieńskiego i Powstańców.

W mieście podziwiać można ponadto stare okazy krzewów przybierające formy drzewiaste. Są to: dereń jadalny posiadający dwa pnie o obwodach: 75 i 61 cm, złotokap pospolity, parczelina trójlistkowa i bez czarny.

Aleje, szpalery i grupy drzew o wymiarach pomnikowych. Na objęcie ochroną zasługują szpalery głogów rosnących przy ul. Huculskiej, Mazowieckiej, Wileńskiej w Ligocie oraz aleja kasztanowców przy starym folwarku w Dąbrowce Małej. Aleję tworzy 28 drzew o obwodach pni na wysokości 130 cm sięgających 300 cm (max. 380).

Grupy drzew o wymiarach pomnikowych zachowały się w płatach starodrzewu w kilku punktach na terenie lasów murckowskich. Do ciekawszych należy grupa pomnikowych buków o średnich wymiarach 280—350 cm (max. 400 cm) przy przystanku leśnym przy ul. 73 Pułku Piechoty, a także płaty starodrzewu bukowego w rejonie Rowu Murckowskiego.

4. STRATEGIE OCHRONY PRZYRODY

W przestrzeni przyrodniczej miasta i jego okolic wyjątkowe znaczenie mają lasy i zbiorniki wodne. Ich zachowanie w krajobrazie miasta i jego strefy podmiejskiej, jak również właściwe kształtowanie powiązań przestrzennych między nimi wymaga stosowania konsekwentnej polityki przez organa administracji lokalnej.

Jednym z priorytetowych działań w polityce ochrony środowiska, zarówno na terenie całego województwa katowickiego jak i miasta, winno być opracowanie i konsekwentna realizacja strategii ochrony przyrody. Jej punkty powinny stać się także integralną częścią miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. W tworzeniu strategii ochrony przyrody za nadrzędne cele należałoby przyjąć:

- utrzymanie i powiększanie podstawowej sieci terenów otwartych i powiązań między nimi;
- ochronę szczególnie rzadkich i zagrożonych siedlisk, zbiorowisk roślinnych, zabytkowych założeń parkowych i cmentarnych;
- umożliwienie mieszkańcom swobodnego dostępu do obszarów wchodzących w skład systemu przyrodniczego miasta;
- popularyzację obszarów i ich roli w przestrzeni miejsko-przemysłowej.

Działania ochronne prowadzące do zabezpieczenia i powiększenia istniejących zasobów przyrodniczych powinny prowadzić do ochrony unikalnych w skali miasta i regionu fitocenoz* (tu szczególnie pilnym zadaniem jest ochrona fragmentu boru bagiennego „Płone Bagno”), zachowania typowych zespołów roślinnych wraz z ich fauną, z których możliwe jest rozprzestrzenianie się roślin i zwierząt, uchronienie obszarów najcenniejszych przed zainwestowaniem.

Za naglące zadanie należy uznać wprowadzenie bezwzględnej ochrony obszarów źródłiskowych. Działania te powinny w pierwszej kolejności objąć obszary źródłiskowe Kłodnicy, Mlecznej, Ślepiotki i ich niewielkich dopływów. Ochroną należy objąć także zachowane naturalne fragmenty dolin rzecznych (np. Kłodnica w Starym Panewniku) oraz istniejące zbiorniki i „oczka” wodne. Ważne jest zachowanie nawet niewielkich dolin cieków okresowych, niedopuszczanie do ich zasypywania lub zabudowywania. Należałoby dążyć do opracowania programów renowacji i rewitalizacji cieków wodnych — szczególnie Mlecznej, Ślepiotki, Kłodnicy i Rawy, przestrzegania i egzekwowania rygorów ochronnych dla wód, niedopuszczania do ich nielegalnego zaśmiecania.

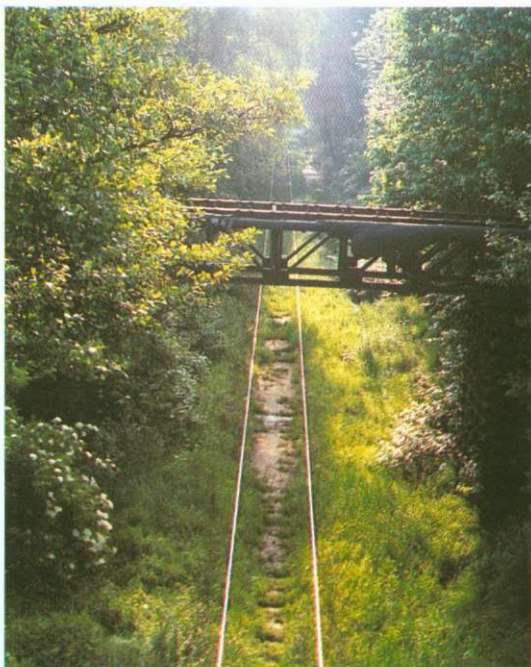


„Płone Bagno” — projektowany rezerwat przyrody. Na zdjęciu – bór bagienny – rzadki już nawet w skali kraju

Zręby zupełne wykonane w ramach gospodarki leśnej w otulinie projektowanego rezerwatu „Płone Bagno”. Zręby te połączone z prowadzonymi melioracjami są niepowetowaną szkodą dla ochrony tego terenu



Nieczynne, stare linie kolejowe mogą pełnić rolę „korytarzy ekologicznych”, bardzo ważnych dla utrzymania bioróżnorodności na terenie miasta



Kolonia jaskółki brzegówki na skarpie starej hałdy przy granicy miasta z Czeladzią

Gospodarka leśna winna prowadzić do zachowania lasów o zróżnicowanej strukturze wiekowej, ochrony wiekowych drzewostanów i pojedynczych pomnikowych drzew, zaniechania zrębów zupełnych, które w efekcie prowadzą do zmian leśnych zespołów roślinnych. Bardzo istotne jest utrzymanie różnorodności siedliskowej wewnątrz obszarów leśnych: stawów, terenów zabagnionych, łąk śródleśnych. Nieodwracalne szkody na obszarach lasów bagiennych powodują melioracje.

Na terenie miasta i całego regionu **poważnym problemem są szkody górnicze**. Eksploatacja węgla prowadzona jest nadal pod obszarem niemal całego miasta. W przypadku najcenniejszych obszarów o unikalnych walorach, eksploatację należałoby ograniczyć, zaniechać prowadzenia wydobywania metodą "na zawal" na korzyść stosowania podsadzki (wypełniania wyeksploatowanych powierzchni piaskiem). Niepożądanym działaniem, z przyrodniczego punktu widzenia, jest także rekultywacja nieużytków pogórnich (tzw. zatopisk) polegająca na ich zasypywaniu skałą płoną. Zatopiska pogórnice, pozostawione przyrodzie, po kilku latach zamieniają się w enklawy z interesującą florą i fauną. Stają się ponadto dogodnym miejscem dla rekreacji.

W Katowicach wciąż jeszcze żyje wiele rzadkich gatunków roślin i zwierząt. Część z nich w ostatnich latach ograniczyła znacznie swą liczebność. Ich utrzymanie zależy przede wszystkim od zachowania siedlisk, w których występują. Niedopuszczalne zatem są działania prowadzące do zmiany stosunków wodnych siedlisk, ich zanieczyszczania czy wręcz likwidacji. Szczególnie istotna jest ochrona cieków i zbiorników wodnych jako miejsca rozrodu i bytowania wielu gatunków płazów i ptaków.

Utrzymanie i wzbogacenie bioróżnorodności na terenie miasta zależy od zachowania mozaikowej struktury krajobrazu: lasów, łąk, pól uprawnych pomiędzy obszarami zabudowanymi, połączonymi „korytarzami ekologicznymi”. Funkcję takich korytarzy pełnią przede wszystkim doliny rzeczne. Dlatego nie należy zabudowywać ich do samego koryta lecz starać się zachować ich naturalne doliny. Funkcję korytarzy w rejonie tak silnie uprzemysłowionym i zurbanizowanym mogą pełnić z powodzeniem nieczynne linie kolejowe, stare drogi, które należałoby zamieniać w ciągi spacerowe.

Szansą dla dalszego prawidłowego rozwoju miasta jest wprowadzenie ochrony wielkopowierzchniowej poprzez utworzenie w jego południowej części **katowicko-mikołowskiego obszaru chronionego krajobrazu**.

a. Katowicko-mikołowski obszar chronionego krajobrazu

Obszar proponowany do objęcia ochroną w formie obszaru chronionego krajobrazu* obejmuje południową część Katowic (na południe od doliny Ślepiotki i linii kolejowej na odcinku Ochojec — osiedle Staszica ze stacją w Muchowcu) sięgając po tereny zabudowane Mysłowic na wschodzie, Tychów od strony południowej; na zachód rozciągając się na obszar administracyjny Mikołowa (z włączeniem doliny Jamny). Na terenie Katowic proponowany obszar objąłby dzielnice: Murcki, Ochojec, Piotrowice, Kostuchna, Podlesie, Zarzecze i część Panewnik.

Występuje tu typ krajobrazu antropogenicznego z zachowanymi na dużych powierzchniach enklawami roślinności o różnym stopniu naturalności. Są to różnego typu zbiorowiska leśne, łąkowe, wodne i nadwodne, a także zbiorowiska roślinności synantropijnej*: segetalnej* i ruderalnej*.

Obszar ten zróżnicowany jest także pod względem geomorfologicznym. Położony jest w obrębie Płaskowyżu Bytomsko-Katowickiego na terenie kilku mniejszych jednostek geomorfologicznych: Kotliny Mysłowickiej, Płaskowyżu Murcek, Kotliny Mlecznej, Obniżenia Górnej Mlecznej, Rowu Kłodnicy i części Garbu Mikołowskiego. Odwadniany jest przez ciekі należące do zlewisk Wisły i Odry. Biegnie tutaj dział wodny oddzielający dorzecza obu tych rzek. Jest to ponadto obszar źródliskowy Kłodnicy z dopływami przyźródłowymi (m. in. Ślepiotki), Boliny i Mlecznej.

Cechą charakterystyczną omawianego obszaru jest duże zróżnicowanie aktualnej i potencjalnej szaty leśnej. Obok borów* (bagiennego, wilgotnego, trzcinnikowego, świeżego) i lasów mieszanych* występują tu lasy liściaste: buczyny*, grądy* i łęgi*. Są one jednak w różnym stopniu przekształcone w wyniku gospodarczej działalności człowieka.

Kompleksy leśne, dominujące w krajobrazie omawianego obszaru, wchodzą w skład Leśnego Pasa Ochronnego (lasy te na podst. decyzji z dnia 04.01.1979 r. Min. Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego zostały zaliczone do lasów ochronnych I grupy). Tereny te obejmują między innymi lasy nazywane lasami murckowskimi i panewnickimi.

W rejonie Zarzecza — jednej z najstarszych osad znajdujących się w granicach dzisiejszych Katowic — dominuje krajobraz rolniczy. Zachowała się tutaj największa liczba gospodarstw indywidualnych z fragmentami łąk, pastwisk i zarośli położonych w dolinie Mlecznej i jej dopływów: Bagnika, Cofnika, Kaskadnika i Bielawki. Znajduje się tu jedyne na terenie Katowic zamieszkane gniazdo bociana białego (*Ciconia ciconia*).



Buczyna w dzielnicy
Kostuchna

Trzcinnik owłosiony — charakterystyczna roślina runa boru trzcinnikowego, zbiorowiska często spotykanego w południowej części miasta



Bocian biały w dzielnicy Zarzecze – jedyne zasiedlone gniazdo bociana w Katowicach

W tej części miasta **odnotowano także wiele drzew o wymiarach pomnikowych**, rosnących zarówno na obszarach leśnych, jak i zurbanizowanych. Są to przede wszystkim okazałe egzemplarze buków, dębów, wiązów i lip.

Wewnątrz obszaru położone są zwarte tereny zabudowane należące do dzielnic: Kostuchny, Piotrowic, Ochojca, Giszowca i Murcek.

Na terenie Giszowca i w Murckach zachowały się fragmenty zabytkowych układów urbanistycznych pochodzących z przełomu XIX/XX w. objęte ochroną konserwatorską. W rejonie Kostuchny znajduje się zabytkowa kolonia domków urzędniczych i robotniczych wybudowana przy dawnej kopalni „Boer” (od 1937 r. „Boże Dary”).

Obszary zurbanizowane towarzyszą terenom przemysłowym. Zlokalizowane są tu kopalnie węgla kamiennego: „Staszic”, „Boże Dary” i „Murcki” (dawnej „Emanuelssengen”) zaliczanej do najstarszych na Górnym Śląsku.

W krajobrazie występują ponadto różne formy antropogeniczne* związane z eksploatacją wglębną kopalni (omawiany obszar znajduje się na obszarach górniczych kopalń: KWK Murcki, Staszic, Wesola, Wieczorek, Katowice) — hałdy, osadniki, zapadliska, zalewiska. Największy obszar dawnej powierzchniowej eksploatacji węgla ciągnie się pasem od linii kolejowej Ligota — Murcki na północy po kolonię Boże Dary na południu i od Kostuchny na zachodzie po Szklarnię na wschodzie.

Walory przyrodnicze omawianego obszaru zostały częściowo rozpoznane i udokumentowane. Najcenniejsze fragmenty objęte są już ochroną rezerwatową (rezerwat: „Las Murckowski” i „Ochojec”), dalsze proponowane są do objęcia ochroną w formie rezerwatu przyrody* („Płone Bagno”), zespołu przyrodniczo-krajobrazowego* (Katowicki Park Leśny) i użytków ekologicznych* (źródła Kłodnicy, dolina Kłodnicy w Starym Panewniku, dolina górnego biegu Ślepiotki, stawy Janina-Barbara i staw Górnik w Giszowcu, Kamienna Góra). Poza granicami Katowic na terenie Mikołowa szczególnie godnym ochrony obszarem jest malownicza dolina potoku Jamny oraz położone na terenie Tych stawy w dolinie Mlecznej (stawy w Czulowie i staw Stary Kielec leżący wewnątrz kompleksu leśnego przy trasie z Katowic do Bielska). Pozostałe obszary pełniłyby dla nich funkcję otuliny. Jednocześnie ściśle określone rejonny powinny zostać przystosowane do celów rekreacyjno-wypoczynkowych.

Utworzenie katowicko-mikołowskiego obszaru chronionego krajobrazu umożliwiłoby kompleksową ochronę jego zasobów przyrodniczych, które są szczególnie cenne ze względu na lokalizację w najsilniej zanieczyszczonym i najbardziej zagrożonym rejonie Polski.

5. TRASY WYCIECZKOWE I TURYSTYCZNE

Dotarcie do położonych poza Śródmieściem obszarów umożliwiają środki transportu publicznego:

➤ **rezerwat leśny „Las Murckowski”**

— autobusy linii: E1, 4, 673 ze Śródmieścia lub przystanku przy ul. Murckowskiej obok Akademii Ekonomicznej;

— szlaki turystyczne: niebieski Katowicki Szlak Spacerowy z Murcek, czerwony im. Mariana Kantora Mirskiego z Giszowca i Mysłowic, zielony Wesołej Fali z Mysłowic;

➤ **rezerwat florystyczny „Ochojec”**

— autobusy linii: 9, 10, 292, 296 z ul. Mikołowskiej do Szpitala Górniczego;

— szlak turystyczny zielony 25-lecia PTTK z Piotrowic (ul. Kostki Napierskiego), Giszowca (ul. Mysłowska lub od ośrodka wypoczynkowego Janina—Barbara); szlak czarny, Ochojski między Kostuchną (ul. Tymiankowa) a Ochojcem (ul. Zakątek);

➤ **projektowany rezerwat „Płone Bagno”**

— autobus linii 863 z Tychów do Mysłowic; należy wysiąść na przystanku przy ul. Beskidzkiej i dalej kierować się na południe szlakiem niebieskim tzw. Katowickim Szlakiem Spacerowym prowadzącym do Hamerli; na przecięciu szlaku z droga leśną należy skrócić na południowy wschód (wymagana jest mapa, obiekt nie posiada oznaczeń);

➤ **Katowicki Park Leśny**

— autobusy linii: 0, 50 odjeżdżające z przystanku przy ul. Jagiellońskiej;

— szlakiem niebieskim: Katowicki Szlak Spacerowy od Rynku przez ul. Wita Stwosza, Francuską do lotniska na Muchowcu;

— szlakiem czarnym parkowym od parku Kościuszki;

— szlakiem żółtym Historii Górnictwa Górnośląskiego od Śródmieścia przez osiedle Paderewskiego, Dolinę Trzech Stawów lub od strony Giszowca;

➤ **zespół stawów Borki w Szopienicach**

— tramwaj linii 15 ze Śródmieścia do Sosnowca lub tramwaje linii: 14, 20, 23; w tym przypadku należy wysiąść na przystanku przy ul. Wiosny Ludów i dalej pieszo ul. Sosnowiecką;

➤ **źródlika Kłodnicy**

— autobus linii 292 kursujący między Giszowcem i Ochojcem i dalej szlakiem niebieskim;

— szlakiem niebieskim: Katowickim Szlakiem Spacerowym od Rynku przez Katowicki Park Leśny;

➤ **Kłodnica — Stary Panewnik**

— autobusy linii: 13, 48, 657 odjeżdżające z przystanku przy ul. Mikołowskiej i dalej pieszo ul. Kuźnicką żółtym szlakiem im. Augusta Czarnynogi w kierunku Rudy Śląskiej;

➤ **dolina górnego biegu Ślepiotki**

— autobusy linii: 9, 10, 292, 296 z ul. Mikołowskiej do Szpitala Górniczego i dalej pieszo drogą leśną wzdłuż granic rezerwatu „Ochojec” lub szlakiem czarnym Ochojskim do spotkania ze szlakiem żółtym;

➤ **dolina potoku Kokociniec**

— autobusy linii: 13, 48, 657 odjeżdżające z przystanku przy ul. Mikołowskiej

➤ **Giszowiec**

— autobusy linii: E1, 4, 673 ze Śródmieścia lub przystanku przy ul. Murckowskiej obok Akademii Ekonomicznej;

➤ **Góra Kamienna**

— autobus linii 863 kursujący między Tychami i Mysłowicami i dalej pieszo od ul. Beskidzkiej szlakiem niebieskim (por. trasę do „Płonego Bagna”);

➤ **Stawy na osiedlu Tysiąclecia**

— tramwaje linii: 6, 11, 23, 41 z Ronda;

— autobusy linii: 7, 23, 109, 138;

➤ **Park Kościuszki**

— tramwaje linii: 6 i 16 z Rynku.

Do wycieczek przyrodniczych na terenie miasta można wykorzystać piesze szlaki turystyczne, które naniesione są na plan miasta:

➤ **Szlak 25-lecia PTTK** (znaki zielone) zatacza pętlę, prowadząc przez kilka miast: Chorzów, Siemianowice Śl., Będzin, Dąbrowę Górniczą, Sosnowiec, Jaworzno, Katowice, Chorzów. Na terenie Katowic przecina lasy murckowskie i panewnickie.

➤ **Szlak Historii Górnictwa Górnośląskiego** (znaki żółte) — to szlak prowadzący od Łubianek przez Siemianowice Śl., Katowice, Mikołów, Orzesze do Rybnika. W Katowicach rozpoczyna się w północnej części miasta w Wełnowcu.

➤ **Katowicki Szlak Spacerowy** (znaki niebieskie). Szlak biegnie przez Wojewódzki Park Kultury i Wypoczynku, Wełnowiec, centrum Katowic, Muchowiec, Dolinkę Murckowską (obok rezerwatu „Las Murckowski”) do Hamerli zwanej też Trutowiskiem.

➤ **Szlak Bohaterów Wieży Spadochronowej** (znaki czerwone). Prowadzi od pomnika Powstańców Śląskich przy rondzie im. Gen. Ziętka, ulicą Mikołowską do parku Kościuszki pod wieżą spadochronową i dalej przez Brynów do Ligoty. Tu lasami panewnickimi biegnie od parku Zadole do Stargańca, dalej prowadząc przez dolinę Jamny do Mikołowa.

➤ **Szlak Ochojski** (znaki czarne). Trasa szlaku prowadzi granicą lasu obok rezerwatu „Ochojec” z Ochojca do Kostuchny.

➤ **Szlak im. Mariana Kantora-Mirskiego** (znaki czerwone). Szlak rozpoczyna się w Giszowcu obok ośrodka wypoczynkowego Janina-Barbara, dalej prowadzi przez Giszowiec, Dolinkę Murckowską (obok rezerwatu „Las Murckowski”) do zabytkowego centrum Mysłowic.

➤ **Szlak Hołdunowski** (znaki niebieskie) Giszowiec — Hołdunów — Jaworzno — Jeleń.

➤ **Szlak Wesolej Fali**

➤ **Szlak Dolinki Murckowskiej**

➤ **Szlak Parkowy** łączący park Kościuszki z Katowickim Parkiem Leśnym.

6. SŁOWNICZEK TERMINOLOGICZNY

* **antropogeniczny** — powstały w wyniku działalności człowieka.

* **antropofity** — (rośliny adwentywne) — rośliny synantropijne, obcego pochodzenia, zawleczone przez człowieka najczęściej w postaci nasion i owoców nieraz z odległych okolic.

* **bory mieszane** — zbiorowiska leśne z równorzędnym udziałem w drzewostanie gatunków szpilkowych i liściastych, przeważnie sosny oraz dębu lub buka. Rozpowszechnione we wschodniej części Europy Środkowej; w Polsce zajmują ok. 40% ogólnej powierzchni leśnej.

* **biotop** — obszar, na którym osiedliły się gatunki organizmów żywych o tych samych lub bardzo podobnych wymaganiach życiowych. Charakteryzuje się jednorodnością warunków środowiskowych (np. dno lasu bukowego, suche zbocze wapienne).

* **bór bagienny** — bór sosnowy na glebach torfiastych i torfowych występujący w całej Polsce na niżu i w kotlinach śródgórskich. Odznacza się charakterystyczną fizjonomią ze względu na słaby wzrost sosny (drzewa są niskie) i obfitym, często masowym udziałem bagna zwyczajnego (*Ledum palustre*) i borówki bagiennej (*Vaccinium uliginosum*) oraz udziałem gatunków pochodzących z torfowisk wysokich (m. in. kępowych gatunków torfowców). Na Wyżynie Śląskiej występuje rzadko, na małych powierzchniach, w bezodpływowych zagłębieniach terenu.

* **bór wilgotny** — bór sosnowy występujący na ubogim podłożu piaszczystym w miejscach nisko położonych z wysokim poziomem wód gruntowych. W drzewostanie obok sosny (*Pinus sylvestris*), w stałej domieszce występuje brzoza omszona (*Betula pubescens*). W runie dominuje kępowa trawa trzęślica modra (*Molinia coerulea*) i mech płonnik (*Polytrichum commune*).

* **buczyny** — żyzne lasy bukowe, jodłowo-bukowe, jodłowe i jaworowe Europy Środkowej. W Polsce lasy te mają centrum występowania w rejonach górskich oraz podgórskich. Znajdują się też jednak na niżu, w obszarach pozostających pod wpływem klimatu oceanicznego. Na terenie Katowic występują **kwaśne buczyny** porastające ubogie kwaśne gleby brunatne i zbielicowane. Drzewostan tworzą niemal wyłącznie buki (*Fagus sylvatica*); w niewielkiej domieszce może występować dąb szypułkowy (*Quercus robur*), brzoza brodawkowata (*Betula pendula*) i świerk (*Picea abies*). Warstwa krzewów jest słabo wykształcona. Uboga florystycznie jest także warstwa runa, w której występuje wiele gatunków związanych z borami (kosmatka, borówka). Dobrze rozwinięta jest warstwa mszysła.

* **degradacja** — obniżenie jakości (siedliska).

* **dendroflora** — flora roślin drzewiastych: drzew i krzewów.

* **dymorfizm płciowy** — występowanie różnic morfologicznych między samcem a samicą tego samego gatunku. Zaznacza się szczególnie wyraźnie w okresie godowym.

* **ekosystem** — (biogeocenoza) dynamiczno-funkcjonalny układ ekologiczny złożony z nieożywionych (abiotycznych) elementów środowiska, czyli z siedliska i odpowiadających

mu elementów żywych, czyli z biocenozy. Układ ten zajmuje pewną przestrzeń, w której zachodzi stała wymiana materii, a także przepływ energii.

* **fitocenoza** — (płat roślinności) roślinny składnik biocenozy; naturalne skupienie gatunków zajmujące pewną przestrzeń, jednolite pod względem składu florystycznego, wchodzące w obręb określonego zespołu roślinnego.

* **gastrolity** — kamyki i ziarna piasku połknięte przez niektóre ptaki i zalegające w części mięśniowej żołądka, ułatwiające rozdrabnianie pokarmu.

* **gniazdowniki** — ptaki, których pisklęta po wykluciu są na ogół nagie i ślepe, niezdolne do samodzielnego opuszczenia gniazda i odżywiania się.

* **grądy** — europejskie żyzne, wielogatunkowe lasy liściaste (dębowo-grabowe, lipowo-dębowo-grabowe) zrzucające liście na zimę, porastające gleby mineralne o różnym stopniu wilgotności. Drzewostan jest często dwuwarstwowy, podszyt z reguły słabo rozwinięty, runo zmiennie wykształcone. Na Wyżynie Śląskiej spotykany w wielu miejscach, lecz z reguły na małych powierzchniach. Większość siedlisk grądowych zmieniono w łąki i pola uprawne. Często zbiorowisko to jest zniekształcone przez wprowadzoną sosnę.

* **introdukcja** — świadome lub nieświadome wprowadzanie gatunku na teren, na którym dotąd nie występował.

* **kaulifloria** — zjawisko polegające na rozwijaniu się kwiatów wprost na zdrewniałych pniach z pąków śpiących.

* **krzewinka** — bardzo niski krzew (np. wrzos, borówka, żurawina).

* **las mieszany** — las tworzony przez gatunki liściaste, np.: dąb, buk, brzoza (będące w przewodzie) i iglaste, np.: jodła, sosna, świerk.

* **łęgi** — żyzne i wybitnie wilgociolubne zbiorowiska lasów olszowych, jesionowo-olszowych i wiązowo-jesionowych z bujnym wielowarstwowym runem, występujące przeważnie w dolinach cieków wodnych, na mineralnych glebach (madach, czarnych ziemiach), zasilane przez ruchliwe wody gruntowe.

* **monokultura** — uprawa roślin jednego gatunku.

* **murawy piaszczyste** — ubogie zbiorowiska trawiaste wykształcające się na podłożu piaszczystym o kwaśnym odczynie i niekorzystnych warunkach wilgotnościowych o dużym stopniu nasłonecznienia, spotykane często także na nasypach kolejowych i drogowych oraz suchych zwalach i nieużytkach.

* **obszar chronionego krajobrazu** — obejmuje wyróżniające się krajobrazowo tereny o różnych typach ekosystemów. Zagospodarowanie tych systemów powinno zapewnić stan ich względnej równowagi.

Obszar chronionego krajobrazu uwzględnia się w planach zagospodarowania przestrzennego (Art. 26. 1 i 2 Dz. U. Nr 114 z 1991 r.)

* **owadożerna roślina** — (mięsożerna) roślina wyposażona w urządzenia pozwalające chwycić i trawić drobne zwierzęta (w naszej florze są to gatunki należące do rodzajów: rośliczka, tłustosz, pływacz).

* **podszyt** — warstwa krzewów w strukturze zbiorowiska leśnego.

* **pomnik przyrody** — pomnikami przyrody są pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupienia o szczególnej wartości naukowej, kulturowej, historyczno-pamiętkowej i krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, w szczególności sędziwe drzewa i krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywietrzyska, skałki, jary, głązy narzutowe, jaskinie (Art. 28 Dz. U. Nr 114 z 1991 r.).

* **populacja** — przedstawiciele danego gatunku występujący na określonym obszarze o potencjalnych zdolnościach do krzyżowania się.

* **przeobrażenie (metamorfoza)** — szereg zmian morfologicznych i fizjologicznych prowadzących do przekształcenia postaci larwalnej w osobnika dorosłego. Może doprowadzić do osobnika dojrzalego płciowo, jak to jest u wielu owadów, lub do postaci młodocianej np. u płazów.

* **relikty** — gatunki roślin rozpowszechnione w dawniejszych okresach geologicznych, a obecnie występujące na nielicznych, często pojedynczych stanowiskach.

* **restytuowany gatunek** — gatunek wprowadzony przez człowieka na stanowiska, w których występował dawniej i zanikał.

* **rezerwat przyrody** — jest obszarem obejmującym zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym ekosystemy, określone gatunki roślin i zwierząt, elementy przyrody nieożywionej, mające istotną wartość ze względów naukowych, przyrodniczych, kulturowych bądź krajobrazowych (Art. 23. 1 Dz. U. Nr 114 z 1991 r.).

* **ruderalna roślinność** — roślinność występująca na siedliskach wtórnych, stosunkowo silnie zmienionych przez człowieka, o często zanieczyszczonej glebie, narażonych na gwałtowne zmiany.

* **runo** — warstwa roślin dna lasu, o wysokości od kilku centymetrów do 1 metra, złożona z gatunków roślin zielnych, krzewinek i siewek drzew.

* **segetalna roślinność** — roślinność związana z terenami upraw rolnych (chwasty upraw zbożowych i okopowych).

* **sukcesja** — kolejne następstwa zespołów roślinnych i zwierzęcych (biocenoz) na danym obszarze w wyniku zmian zachodzących w siedlisku, a uwidaczniających się na zewnątrz w składzie gatunkowym zespołów (s. pierwotna, wtórna).

* **synantropijny gatunek** — towarzyszący człowiekowi, związany z człowiekiem.

* **synantropijna roślinność** — roślinność towarzysząca człowiekowi, wykształcająca się głównie na miejscach, gdzie człowiek zniszczył uprzednio naturalną szatę roślinną.

* **synantropizacja** — przemiany, jakie zachodzą w składzie flory, fauny, krajobrazie roślinnym pod wpływem działalności człowieka (np. ubożenie lub wzbogacanie flory, ustępowanie gatunków wrażliwych).

* **takson** — (jednostka taksonomiczna) zbiór osobników wydzielony w naturalny sposób spośród organizmów żyjących na ziemi np. rodzaj, gatunek, podgatunek. W tym konkretnym przypadku chodzi o gatunki, odmiany i formy.

* **terytorializm** — instynktowna cecha gatunkowa nakazująca obronę zamieszkiwanego obszaru przed przedstawicielami swojego gatunku. Wielkość bronionego terenu jest różna i zależy od bionomii danego zwierzęcia. Terytorializm częściej zaznacza się u samców i przejawia się najsilniej w okresie godowym lub w czasie wychowywania młodych.

* **torfowce** — (*Sphagnidae*) rośliny zarodnikowe z klasy mchów o bardzo charakterystycznym wyglądzie. Ich łodyżki są regularnie rozgałęzione, na szczycie skupione w główkę, pokryte bardzo drobnymi liśćmi. Rośliny te dzięki specjalnej budowie liści i istnieniu tzw. komórek wodonośnych mogą gromadzić znaczne ilości wody. Występują na miejscach bardzo wilgotnych, szczególnie na torfowiskach wysokich.

* **torfowisko** — zbiorowisko roślin bagiennych wytwarzających pokład torfu.

* **użytek ekologiczny** — użytkami ekologicznymi są zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów, mające znaczenie dla zachowania unikalnych zasobów genowych i typów środowisk, jak: naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne „oczka wodne”, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płaty nie użytkowanej roślinności, starorzecza, wychodnie skalne, skarpy, kamieńce itp. Użytki ekologiczne uwidacznia się w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego i w ewidencji gruntów (Art. 30. 1 i 2 Dz. U. Nr 114 z 1991 r.)

* **zagniazdowniki** — ptaki, których pisklęta wkrótce po wykluciu są zdolne do opuszczenia gniazda, a często do samodzielnego wyszukiwania i pobierania pokarmu.

* **zbiorowisko roślinne** — każde zgrupowanie roślin występujące w przyrodzie.

* **zespół przyrodniczo-krajobrazowy** — wyznacza się w celu ochrony wyjątkowo cennych fragmentów krajobrazu naturalnego i kulturowego, dla zachowania jego wartości estetycznych (Art. 31 Dz. U. Nr 114 z 1991 r.).

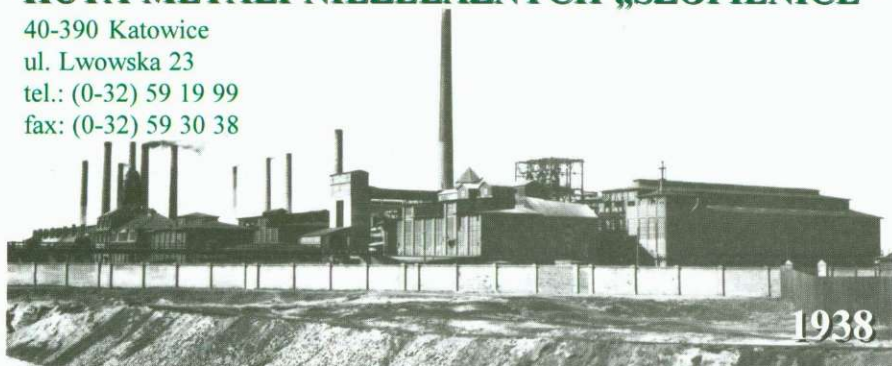
HUTA METALI NIEŻELAZNYCH „SZOPIENICE”

40-390 Katowice

ul. Lwowska 23

tel.: (0-32) 59 19 99

fax: (0-32) 59 30 38

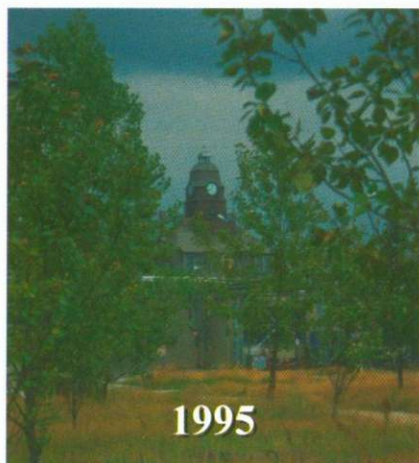
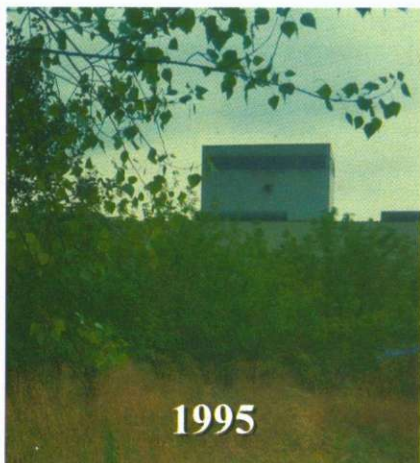


Huta a środowisko naturalne. Jeszcze 20 lat temu HMN SZOPIENICE była jednym z bardziej uciążliwych dla środowiska naturalnego zakładów. W tym względzie nastąpiło ogromne przeobrażenie, jest ono wynikiem nie tylko głębokiej restrukturyzacji huty w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych polegającej na zmianie profilu produkcji z surowcowo-hutniczego na przetwórczo-hutniczy, ale również świadomego działania prowadzącego do ograniczenia emisji zanieczyszczeń pyłowych i gazowych.

Dla przykładu przytacza się, że w latach 1970 do 1994:

- emisję pyłów ogółem pomniejszono 35-krotnie,
- emisję pyłów metalicznych zmniejszono 175-krotnie,
- emisję związków gazowych zmniejszono 5-krotnie.

Nowo wybudowana Fabryka Kwasu Siarkowego ograniczyła emisję gazowego SO_2 do atmosfery o 500 ton rocznie. Większość obiegów wodnych została zamknięta, przez co zmniejszono znacznie zrzuty zanieczyszczeń do wód rzecznych. Stale doskonalili się wykorzystanie odpadów technologicznych. Prowadzi się prace związane z rekultywacją i zazielenianiem nowych terenów w rejonie huty i najbliższym jej otoczeniu.



7. SUMMARY

Despite the dramatic changes which have been taking place in the natural environment of Upper Silesia, the local wildlife is still varied and rich in places which are worth preserving and protecting. Katowice — the capital of the region, invariably associated with mining and heavy industry, referred to in grim terms as the centre of an environmental disaster area, harbours in its devastated interior many enclaves with interesting flora and fauna.

The flora of the town includes over 1,000 vascular plant species. Of this number, 43 are species protected by law, and another 20 are considered rare and have been proposed to be protected on the regional scale. The fauna of Katowice is equally varied; it is estimated that there are 150 vertebrate species (including 85 protected species) and 500 invertebrates.

Many areas of the town have managed to preserve their unique values. They are different in terms of variety of plant and animal species, they include natural or semi-natural habitats, which have survived the changes, but also urban and post-industrial sites. They all play a vital role on the local scene; they are a major resource of the local natural heritage, a place where people come to rest and enjoy the outdoors.

There are over forty such areas in Katowice, of various importance. Most of them are located in the Southern, afforested, part of town, although even among the dense development in the northern part, little islands of wildlife exist.

The development and consistent implementation of a strategy for wildlife protection, in the whole district and in the town itself, should be one of the key priorities in wildlife protection policy making. Its provisions should also constitute an integral part of the Unitary Development plans.

In creating the local nature conservation strategy, the following objectives should be given top priority:

- to maintain and increase the basic network of open spaces and links between them
- to protect the particular rare and endangered habitats, plant communities, historical parks and cemeteries
- to give the residents free access to the areas which constitute the wildlife system of the town
- to promote those areas and their role in the urban and industrial development.

One opportunity for a further sustainable development of the town is provided by the introduction of large space protection through the creation of the Area of Protected Landscape in the southern part of the town. The Area would also include parts of two adjacent towns, Mikołów and Tychy. A legal regulation, through a relevant Act, of the status of the area would secure efficient protection from the impact of industry and transportation, and would open it up for tourism.

The idea of the Area of Protected Landscape of Katowice and Mikołów should satisfy the social need and expectations, combining the interests of science and education.

Protected areas within the town

1. The nature reserve "Las Murkowski" is a remainder of the Silesian Forest. It is located in a suburb of Katowice called Murcki and makes part of the local forest complex.

2. The nature reserve "Ochojec" was created in order to protect the unique colony of mountain plants, in particular *Streptopus amplexifolius* — today a relic in Upper Silesia. The reserve is located in the valley of Ślepiotka stream in Ochojec.

3. Monuments of nature — only 39 trees in Katowice have been given the status of living monuments, although several hundreds would qualify.

Proposed protected areas

4. "Plone Bagno" — (as nature reserve). With its rare pine-bogs forest and accompanying high peat land.

5. The Roman Stachoń Forest Park in Katowice — (as a site of Special Natural and Landscape Values) is an extensive area of forest, park and lakes, situated to the South of Górnośląska Ave., in Muchowiec.

6. The lake complex Szopienice — Borki (as a site of Special Natural and Landscape Values) is a set of artificial lakes in the valley of the Brynica river, located in Szopienice, on the very border with Sosnowiec.

7. Site of great ecological value — this form of protection would extend over 10 areas; these are: the sources of the Kłodnica river, a stretch of the valley Kłodnica at Stary Panewnik, the valley of the upper Ślepiotka stream, the Kokociniec valley, a forest with lakes Janina—Barbara in the valley of the Bolina at Giszowiec, the forest retreat "Gniotek" at Zarzecze, the forest grasslands Hamerla — Sobczyki Małe — Sobczyki Duże in the Southern part of the Murcki Forest, the pond Górnik in Giszowiec, the ponds in the Southern part of the Tysiąclecia housing development.

8. Kamienna Góra — (as a monument of nature) is an exceptionally rich colony of *Daphne mezereum*, a plant protected under Polish law; situated in the southern part of the Murcki Forest, on a hill 267 meters above sea level.

9. For 20 other areas local protection has been proposed, which primarily means the necessity to enter them in the Unitary Development plan.

miejska Biblioteka Publiczna w Jaworznie
BIBLIOTEKA GŁÓWNA
Dział Informacji Regionalnej
Rynek Główny 17, 43-600 Jaworzno
Tel. 32/751 91 92

8. PIŚMIENICTWO

1. Cabała S. 1990. *Zróżnicowanie i rozmieszczenie zbiorowisk leśnych na Wyżynie Śląskiej*. Wyd. Uniw. Śląskiego, Katowice.
2. Herczek A., Gorczyca J., Rostański A. 1993. *Ścieżka dydaktyczna w Dolinie Ślepiotki. Przyrodnicze ścieżki dydaktyczne województwa katowickiego. 1. Urząd Wojewódzki w Katowicach*.
3. Jasiewicz A. 1984 (1986). *Nazwy gatunkowe roślin naczyniowych flory polskiej*. *Fragm. Flor. et Geobot.* 30 (3): 217—285.
4. Joseph-Tomaszewska E., Batkowska I. 1990. *Możliwości rozwoju organizmu miejskiego Katowic. Ograniczenia środowiska przyrodniczego i kulturowego*. [w:] *Regionalna polityka promocyjna w stosunku do krajowych i zagranicznych podmiotów gospodarczych podejmujących działalność na podstawie ustawy z dn. 23 grudnia 1988 roku*. BRM „Katowice”, Katowice.
5. Joseph-Tomaszewska E., Kupka R., Bandzarewicz J., Wieczorek G. 1992, 93. *Żywe zasoby przyrody. Zieleni miejska*. [w:] *Raport o stanie środowiska i wpływie na zdrowie mieszkańców Katowic*. Fundacja Ekologiczna „Silesia”, Katowice.
6. Matuszkiewicz Wł. 1981. *Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski*. PWN, Warszawa.
7. Muc Z., Joseph-Tomaszewska E., Kupka R., Wieczorek G. 1992. *Środowisko przyrodnicze w przestrzeni miasta Katowice i w jego otoczeniu*. Biuro Rozwoju Regionu Sp. z o. o., Katowice.
8. Pacyniak C. 1992. *Najstarsze drzewa w Polsce*. Przewodnik. Wyd. PTTK „Kraj” Warszawa.
9. Sudnik-Wójcikowska B., Koźniewska B. 1988. *Słownik z zakresu synantropizacji szaty roślinnej*. Wyd. Uniw. Warszawskiego, Warszawa.
10. Szwejkowska A., Szwejkowski J. (red.) 1993. *Słownik botaniczny*. Wiedza Powszechna. Warszawa.
11. Tokarska-Guzik B., Rostański A. 1990. *Waloryzacja przyrodnicza dzielnicy Wełnowiec*. U. Śl., Katowice.
12. Tokarska-Guzik B., Herczek A., Gorczyca J., Rostański A. 1992. *Walory przyrodnicze południowo-wschodniej części Katowic*. Fund. dla Uniwersytetu Śląskiego — Wydział Ekologii UW w Katowicach.
13. Tokarska-Guzik B. i in. 1993a. *Dokumentacja przyrodnicza dla projektowanego rezerwatu przyrody „Płone Bagno” położonego na terenie kompleksu lasów murckowskich w granicach miasta Katowice*. Fund. dla Uniw. Śl. — UW Katowice.
14. Tokarska-Guzik B. i in. 1993b. *Waloryzacja przyrodnicza rezerwatu „Ochojec” w Katowicach wraz z aneksem do planu ochrony*. Fund. dla Uniw. Śl. — UW w Katowicach.
15. Tokarska-Guzik B. i in. 1993c. *Waloryzacja przyrodnicza rezerwatu „Las Murckowski” w Katowicach wraz z aneksem do planu ochrony*. Fundacja dla Uniw. Śl. — UW w Katowicach.
16. Tokarska-Guzik B., Rostański A., Gorczyca J., Rostański K. M., Rostańska K. 1994. *Waloryzacja przyrodnicza miasta Katowice. Obszary o szczególnych walorach przyrodniczych*. BRM „Katowice” — UM Katowice.

BIURO INTERESÓW KUPIECKICH

40-063 Katowice

ul. Żwirki i Wigury 14

tel.: 512-539

tel./fax: 516 558



PKO BP II/O Katowice 27528-55996-136

Identyfikator Regon: 8119829

NIP/VAT: 634-013-06-50

"PROEKSPORT" - Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością założona w 1987 roku. Początkowo firma o charakterze handlowym; obecnie dynamicznie działająca firma kapitałowa głównie w sferze handlowo-prawnej, posiadająca rezerwy finansowe.

- Dysponuje wysoko wykwalifikowaną, specjalistyczną kadrami
- Przedstawicielstwa (filie) mieszczą się w Warszawie oraz Moskwie.
- W Katowicach poza macierzystą firmą działalność prowadzą oddziały:

Biurowo Interesów Kupieckich

40-063 Katowice, ul. Żwirki i Wigury 14; tel. (0-32) 512 539

świadczące usługi:

- konsulting finansowy i zastępcze prowadzenie rachunkowości;
- kompleksowa obsługa podatkowa;
- szkolenia podatkowe, ekspertyzy;
- operacje finansowe na rachunek własny;
- udział kapitałowy w operacjach Klientów.

Oddział Usług Motoryzacyjnych

40-382 Katowice, ul. Roździeńska 41; tel. (0-32) 155 31 64, (0-32) 155 28 24

to:

- autoryzowana stacja obsługi akumulatorów "Centra";
- montaż i serwis alarmów samochodowych;
- kompleksowy serwis sprzężarek powietrza.

Wykonywanie zarządu komisarycznego w realizacji postępowań naprawczych przedsiębiorstw.

ZAKŁADY METALURGICZNE "SILESIA"



al. Wojciecha Korfanteo 141
40-157 Katowice
tel.: (0-32) 58 52 31, 58 00 51
fax: (0-32) 59 83 31
tlx: 031 52 47 zms pl

POLSKI CYNK NA POLSKICH DACHACH

**Oferta dla architektów, firm remontowo-
budowlanych, budowniczych domów.**

Trafny wybór przy wykonywaniu pokryć
dachowych to:

blacha cynkowo-tytanowa z cynku
uszlachetnionego miedzią i tytanem.

Najlepsza:

- przy kryciu dachów
- do odprowadzania wód odpadowych
(rynny, rury)
- na obróbki blacharskie
- do wykonywania okładzin zewnętrznych
domów oraz ozdobnych elementów
wykończenia dachów.

10. SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	3
2. ŚRODOWISKO PRZYRODNICZE I JEGO PRZEMIANY	4
3. OCHRONA PRZYRODY W MIEŚCIE	8
3.1. Istniejące i projektowane rezerваты przyrody	10
a. Rezerwat przyrody „Las Murckowski”	10
b. Rezerwat florystyczny „Ochojec”	15
c. „Płone Bagno” — projektowany rezerwat przyrody	18
3.2. Projektowane zespoły przyrodniczo-krajobrazowe	22
a. Katowicki Park Leśny im. Romana Stachonia	22
b. Kompleks stawów — Szopienice-Borki	24
3.3. Użytki ekologiczne	30
a. Źródła Kłodnicy	30
b. Kłodnica — Stary Panewnik	31
c. Dolina górnego biegu Ślepiotki	33
d. Dolina potoku Kokociniec	36
e. Giszowiec — „miasto-ogród”	38
f. Góra Kamienna	40
g. Stawy na osiedlu Tysiąclecia	42
3.4. Zieleni urządzona na terenach zabudowanych	46
a. Parki	47
b. Drzewa pomnikowe	50
4. STRATEGIE OCHRONY PRZYRODY	53
a. Katowicko-mikołowski obszar chronionego krajobrazu	57
5. TRASY WYCIECZKOWE I TURYSTYCZNE	60
6. SŁOWNICZEK TERMINOLOGICZNY	62
7. SUMMARY	67
8. PIŚMIENNICTWO	69
9. SPIS TREŚCI.....	72



803-000622-00-0

Górnśląski Okręg Przemysłowy postrzegany jest często, zarówno w kraju jak i za granicą, jako obszar klęski ekologicznej, gdzie przyroda została doszczętnie zniszczona. Tymczasem, w porównaniu z podobnymi aglomeracjami w Europie Zachodniej (np. w Niemczech, w Anglii), w krajobrazie miast śląskich zachowało się wiele wartościowych przyrodniczo obszarów. Jednakże kondycja tych obszarów jest bardzo krucha i niewiele brakuje, aby doprowadzić do ich całkowitego zniszczenia.

Dotyczy to również Katowic. Są tu tak ciekawe obiekty jak: dwa rezerваты, pomniki przyrody, kilkanaście obszarów, które należałoby jak najszybciej objąć ochroną prawną. Dla ich zachowania konieczne jest zaangażowanie się szerokiego grona ludzi, którym bliskie są problemy ojczystej przyrody.



Planta